

GÜLER DOĞAN
AVERBEK**

Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Kataloglanmamış Türkçe Yazmalar Üzerine Tespitler*

Some Remarks on the Uncatalogued Turkish
Manuscripts of the State Library of Berlin
(Staatsbibliothek zu Berlin)

Ö Z E T

Bu çalışmada Berlin Devlet Kütüphanesi'ndeki kataloglanmamış Türkçe yazmalar üzerine yapılan araştırmalar neticesinde elde edilen bulgular ilim âleminin dikkatine sunulmaktadır. Almanya'nın en büyük devlet kütüphanesi olan Berlin Devlet Kütüphanesi (Staatsbibliothek zu Berlin), 11

A B S T R A C T

This study presents the findings of "Uncatalogued Turkish Manuscripts in the State Library of Berlin (Staatsbibliothek zu Berlin)" project which is supported by Istanbul Medeniyet University Scientific Research Projects Unit. As the most significant state library in

* Makalenin Geliş Tarihi: 15.04.2020/ Kabul Tarihi: 10.06.2020.

Bu çalışmanın hazırlanması sürecine doğrudan veya dolaylı olarak katkı sunan isimlere ayrı ayrı teşekkür etmek isterim. Bu yazının ortaya çıkmasını sağlayan projenin yürütülebilmesi için her türlü imkânı sunan Berlin Devlet Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü Müdürü Christoph Rauch'a, Türkçe yazmalar sorumlusu değerli dostum Dr. Thoralf Hanstein'a, departman çalışanları Melitta Multani'ye, Nicolé Fürtig'e ve Berhanu Baysa'ya kalpten teşekkür ederim. Ayrıca desteği için Dr. Tayyar Altkulaç'a, bazı yazmalarla ilgili fikirlerini lutfeden Prof. Uğur Derman'a, tespit işlerini oluşturmada katkı sunan Ahmet Emin Saraç'a, oluşum sürecinde bu yazıyı okuyarak görüşlerini paylaşan kıymetli dostum Doç. Dr. Arzu Atik'e, *Kaside-i Bürde* bahsindeki yardımları için Dr. Bünyamin Ayçiçeği'ne teşekkür ederim.

Bu çalışmada kayda geçirilen 12 yazma (Hs.or. 8168, Hs.or. 8178, Hs.or. 9570, Hs.or. 10420, Hs.or. 10913, Hs.or. 13729, Hs.or. 14386, Ms.or.fol. 4217, Ms.or.oct. 1622, Ms.or.oct. 3419, Ms.or.oct. 3639, Ms.or.quart. 1622), Şarkiyat Bölümü Müdürü Christoph Rauch'la müştereken hazırladığımız, şu an yayın safhasında olan farklı bir çalışmada zikredilmiştir.

** Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, (gulerd@gmail.com), Orcid ID: 0000-0002-8938-1115.

milyondan fazla basılı materyale ve 10 milyon üzerinde mikrofilme sahiptir. Buna ek olarak kütüphanede yazmalar, haritalar ve tarihi gazeteler dâhil olmak üzere iki milyon üzerinde malzeme bulunmaktadır. Kütüphanenin Şarkiyat Bölümü'nde 3300 civarında Türkçe yazma mevcuttur. 1889 ile 1981 yılları arasında hazırlanan altı farklı cilt ile bu yazmaların 1977'si kataloglanmıştır. Geriye kalan Türkçe yazmalar hakkında, eser ve müellif adları dâhil olmak üzere herhangi bir tespit yapılmamıştır. Bu çalışmada, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında, Berlin Devlet Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü'nde yürütülen "Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Kayıtsız Türkçe Yazmaların Tespiti" adlı proje çalışmaları esnasında tamamı görülen ve temel girdi alanları tespit edilen kataloglanmamış Türkçe yazmalar hakkında öne çıkan hususlar değerlendirilmiş, kayda değer görülen yazmalar bilim dünyasının dikkatine sunulmuştur.

ANAHTAR KELİMELEER

Yazmalar, Osmanlı Türkçesi, kataloglama, Berlin Devlet Kütüphanesi, Staatsbibliothek zu Berlin.

KEYWORDS

Manuscripts, Ottoman Turkish, cataloguing, State Library of Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin.

"Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Kayıtsız Türkçe Yazmaların Tespiti" Projesi

2019-2020 yıllarında, Berlin Devlet Kütüphanesi'nin (Staatsbibliothek zu Berlin) işbirliğiyle ve İstanbul Medeniyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında "Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Kayıtsız Türkçe Yazmaların Tespiti" adıyla tarafımızca bir proje yürütülmüş ve Şarkiyat Bölümü'nde bulunan kataloglanmamış Türkçe yazmaların tespit fişleri oluşturulmuş; bu yazmaların temel bilgileri ise Şarkiyat Bölümü'nün veritabanına¹ girilmek suretiyle araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Bu yazıda Berlin Devlet Kütüphanesi hakkında kısa malumat verildikten sonra projeye ilgili genel bir değerlendirme yapılacak, çalışma esnasında öne çıkan bazı hususlar dile getirilecektir. Ayrıca dikkati çeken yazmalardan birkaçı burada zikredilmek suretiyle ilim âleminin ilgisine sunulacaktır.

Berlin Devlet Kütüphanesi ve Şarkiyat Bölümü

Almanya'nın en büyük akademik kütüphanesi olan Berlin Devlet Kütüphanesi 1661'de kurulmuştur. Uluslararası normlara göre Alman

¹ <http://orient-digital.staatsbibliothek-berlin.de>

Milli Kütüphanesi konumunda olan müessese, 11 milyondan fazla basılı materyale ve 10 milyonun üzerinde mikrofilme sahiptir. Buna ek olarak kütüphanede yazmalar, haritalar ve tarihî gazeteler dâhil olmak üzere iki milyondan fazla malzeme bulunmaktadır.

Berlin Devlet Kütüphanesi, Şarkiyat yazmaları konusunda hem sayıca hem muhteva bakımından Avrupa'nın en kıymetli koleksiyonlarından birine ev sahipliği yapmaktadır. Almanya sınırları içerisinde ise 43.000 yazma ile en zengin Şarkiyat koleksiyonu bu kütüphanededir. Sayıca büyüklük bakımından da Arapça 11.500 ve Hint dillerinde 10.000 yazmadan sonra üçüncü sırayı yaklaşık 3300 yazma ile Türkçe almaktadır. El sine-i selâse geleneğinin diğer halkası olan Fars dilindeki yazmaların adedi ise 2500'dür. Bunlara Endonezya dillerindeki 800 yazma ve sairleri eklendiğinde Şarkiyat kısmının neredeyse yarısını İslam yazmalarının oluşturduğunu söylemek hata olmayacaktır.

1889 ile 1981 yılları arasında neşredilen altı farklı katalogta, 3300 civarındaki Osmanlı Türkçesi yazmanın 1977'si yer bulmuştur. Diğer Türkçe yazmalar hakkında, müellif ve eser adları dâhil olmak üzere, 2019 senesine kadar herhangi bir tespit yapılmamıştır.

Eski adıyla Kraliyet Kütüphanesi, kurulduğunda mütevazı sayıda Şarkiyat yazmasına evsahipliği yapmaktadır. Bunlar, Adam Olearius (ö. 1671), Theodor Peträus (ö. 1672) ve Christian Raue'den (ö. 1677) kütüphanenin temellüküne geçmiştir (Rauch 2019: 34). 19. asrın başında 400 civarında yazmaya sahip olan kütüphane, Heinrich Friedrich von Diez'in (ö. 1817) yarısı Türkçe olan yaklaşık 420 yazmasının bağışlanmasıyla yazma sayısını iki katına çıkarmıştır (Rauch 2019: 34).²

Kütüphanede bulunan İslam yazmaları 19. asrın sonlarından itibaren kataloglanmaya başlanmış, Arapça yazmalar Wilhelm Ahlwardt (ö. 1909) tarafından (Ahlwardt 1887-1899), Türkçe ve Farsça yazmalar ise iki

² Daha sonra 1851'de Aloys Sprenger'in (ö. 1876) koleksiyonu satın alınmış, Johann Gottfried Wetzstein (ö. 1905) 251 yazmadan oluşan ilk koleksiyonunu 1851'de, 1962 yazma ve fragmandan oluşan ikinci koleksiyonunu 1859'da kütüphaneye satmıştır. Kütüphaneye yazma temin etmekle de görevlendirilmiş olan Julius Heinrich Petermann (ö. 1876), 1852-1855 yıllarında 732 yazma toplamış, 1873'te 760 yazmanın koleksiyona girmesini sağlamıştır. Takip eden dönemde 1883'te Carlo Landberg'in (ö. 1930) 1050 yazmadan ve Eduard Glaser'in (ö. 1908) 264 yazmadan müteşekkil koleksiyonları kütüphane raflarındaki yerini almıştır (Rauch 2019: 35-36).

müstakil cilt hâlinde Wilhelm Pertsch (ö. 1899) tarafından kataloglanmıştır (Pertsch 1889, 1888). Pertsch'in 1889'da yayınlanan çalışmasından sonra koleksiyona dâhil edilen Türkçe yazmaların uzun süre kataloglanmadan kaldığı anlaşılmaktadır. 1927'ye kadar geçen süreçte temin edilen yazmaları Johann Heinrich Mordtmann (ö. 1932) ve Franz Babinger (ö. 1967) görmüş ve bunlar hakkında bazı çalışmalar yapmışlardır (Flemming 2018: 35). Daha sonra başlatılan Almanya Şarkiyat Yazmaları Toplu Katalogu (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland) projesi kapsamında 1968-1981 yılları arasında neşredilen beş ayrı cilt, Türkçe yazmalara hasredilmiştir (Flemming 1968; Götz 1968, 1979; Sohrweide 1974, 1981). Söz konusu ciltlerin birini hazırlayan Barbara Flemming, 1927'den kendi dönemine kadar temin edilen yazmalar arasında gördüğü bazı meçhul eserleri ayrıca ilim âleminin dikkatine sunmuştur (Flemming 2018: 35-46).³

Proje Çalışmaları Hakkında

Kataloglanmamış yazmaların tespit fişlerini oluştururken dikkati çeken hususlardan ilki, erken tarihte kütüphane koleksiyonuna giren bazı yazmaların henüz kataloglanmamış olmasıdır. Edindiğimiz intibaa göre bu durumun muhtemel gerekçelerini, metinlerin neler olduğunun tespit edilemeyişi, bazı yazmaların çok fazla eser ihtiva etmesi, bazılarının restorasyona ihtiyaç duyması şeklinde saymak mümkündür. Bir diğer ihtimal ise raflara dizilirken dillere göre tasnif edilmeyen yazmalardan bazılarının, süreçlerin manuel olarak takip edildiği dönemde gözden kaçmış olmasıdır. Kataloglanmamış yazmalar arasındaki erken nüshalara *Tuhfe-i Şâhidî* (Ms.or.oct. 65), *İlâhiyyât-ı Hüdâyî* (Phillipps 1403), *Tuhfe-i Şâhidî* (Diez A oct. 88), sefaretname mecmuası (Hamilton 563), *Tefsir-i Gurâbzâde* (Petermann II 117) ve *Şâh u Gedâ* (Ms.or.oct. 442) gibi eserleri örnek olarak vermek mümkündür. Halbuki Diez A oct. 88, Hamilton 563, Ms.or.oct. 65, Petermann II 117 numaralarına sahip yazmaların Pertsch'in 1889'da neşredilen katalogunda yer alması beklenirdi. Ayrıca II. Dünya

³ Flemming'in bu çalışmada tanıttığı yazmalar şunlardır: *Süheyl ü Nevbehâr*, *Feth-nâme-i Sultân Mehmed*, *Oğuznâme*, *Fahrî'nin Hüsvrev ü Şirîn'i*, *İrşâdü'l-Hayârâ ilâ Ta'rîhi'l-Yunân ve'r-Rûm ve'n-Naşârâ*, *Nâbî'nin Sürnâme'si*, 'Abdurrahîm Muhib Efendi'nin *Sefâretnâme'si* ve Rıza Nur'un dört farklı eseri.

Savaşı'ndan önce kütüphane koleksiyonuna dâhil edilen Ms.or.oct., Ms.or.fol., Ms.or.quart. kodlu yazmaların tamamının, Hs.or. kodlu yazmaların ise en azından 1000'li numaralardan öncesinin Pertsch'ten sonra basılan kataloglarda yer bulması beklenirdi. Fakat kataloglanmamış Türkçe yazmalar arasında yukarıda tarif edilen kodlara sahip pek çok yazma vardır.

Kütüphane koleksiyonunda bulunan Türkçe yazmalarla ilgili istatistikler, koleksiyona 1974'te dâhil olan yazmalarla ciddi ölçüde değişmiştir. Başka bir çalışmanın konusu olan bu hususa burada işaret etmekle yetiniyoruz.⁴

Asırlarca İslam eser telif geleneğinin öncülüğünü yapan Osmanlı Devleti'nde matbaanın geç sayılabilecek bir dönemde kullanılmaya başlandığı malumdur. Bununla doğrudan irtibatlı olarak geç dönemlere kadar yazma eserler hayat bulmaya devam etmiştir. Yazma eser istatistiklerini yukarıya taşıyan bir diğer uygulama ise matbaaların faal olduğu dönemde dahi eser istinsahının devam etmesi, hatta matbu eserlerin istinsah edilmesidir.⁵ Matbu eserden nüsha istinsah etme

⁴ Söz konusu yazmaları da kapsayan bir çalışma, Stiftung Preußischer Kulturbesitz tarafından desteklenen "Reconstruction of Oskar Rescher's Life and Works as an Orientalist: A Life between Germany and Istanbul" başlıklı proje kapsamında tarafımızca yürütülmektedir.

⁵ Berlin Devlet Kütüphanesi'nde matbu eserlerden istinsah edildiğini veya matbu eserlerden istinsah edilen nüshalardan kopya edildiğini saptadığımız bazı yazmaları zikretmek suretiyle bu olguya dikkat çekmek isteriz: *Nâimâ Târîhi*'nin ikinci cildi (Hs.or. 14345, Müteferrika baskısından istinsah), Muhammed b. Ali'nin *Risâle-i Sûdân* (Hs.or. 4707), Abdü'n-nâfi'in *Müntehabât-ı Nâfi'a* (Hs.or. 4731), İsmail Hakkı Bursevî'nin *Tuhfe-i İsmâ'iliyye* (Hs.or. 4878, 1292 tabından istinsah), Akif Paşa'nun *Tabsıra* (Hs.or. 5035), Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi'nin *Mizânü'l-Hurûf ve Şifâ'ü'l-Ebdân* (Hs.or. 14876, Hulusi Efendi Matbaası'nda basılan nüshadan istinsah), "Devlet-i Aliyye ile düvel-i mütehâbbe beyenlerinde teyemmünen mün'akid olan mu'âhedât-ı atîka ve cedîdeden me'mûrîn-i saltanat-ı seniyyece mürâcâ'âtı lâzım gelen fıkârât-ı ahdiyyeyi mutazammın risâledir" başlık-notunu taşıyan eser (Hs.or. 1042, 1258'de Darü't-Tibâ'a'da neşredilmiştir), Akif Efendi'nin *Münşe'ât'ı* ve *Eş'âr'ını* ihtiva eden nüsha (Hs.or. 4593, matbu nüshada da iki eser bir aradadır), Ali Rıza'nun *Zübde-i İmân ve Hediyye-i İhvân* (Hs.or. 6006), Yusuf Ziyâeddin b. Ali Rıza'nun *Kenzü'r-Ridâ' li'r-Radî* (Hs.or. 5885) adlı eseri matbu nüshalardan istinsah edilerek vücut bulmuşlardır. Birgivi'nin *Vasiyyetnâme'si*, *Risâle-i Rûmî Efendi* ve *Kâdîzâde İlm-i Hâlî*'ni ihtiva eden yazma (Hs.or. 5365) bu eserlerin bir arada basıldığı matbu nüshadan, İsmail

tavrının özellikle dergâh ve tekke çevrelerinde yaygın olduğu görülmektedir. Matbu eser istinsahına katkı yapan bir diğer husus ise – hiç şüphesiz- eserlerin basılmadan evvel incelemeden geçtiği süreçtir.⁶ Yazma eserlerde muhtelif sebeplerle meydana gelen eksikliklerin ezberden veya farklı yazma nüshalardan tamamlandığı bilinmektedir. Matbu nüshaların tedavüle girmesiyle birlikte böyle bir ihtiyaca cevap verdikleri de anlaşılmaktadır.⁷ Matbu eser istinsahları zaman zaman hatalı bilgilerin ortaya çıkmasına da sebep olabilmektedir. Eyyûb Sabrî Paşa'nın (ö. 1890) *Tercemetü'ş-Şemâ'il* adlı eseri (Hs.or. 8177), matbu nüshadan istinsah edilirken fihristteki sayfa numaraları muhafaza edilmiş ve böylece sayfa numaraları tamamen hatalı bir fihrist ortaya çıkmıştır.

Koleksiyonun tarihli Türkçe yazmaları arasındaki en eski nüsha henüz kataloglanmamıştır. Bu eser, mensur ilk Farsça-Türkçe sözlük olarak bilinen (Öz 2016: 82-85) ve 803/1401 tarihinde telif edilen *Miftâhü'l-Edeb* adlı eserin 807/1405 tarihli nüshasıdır (Hs.or. 14386). Eserin, bu tarihe veya öncesine ait başka bir nüshasının mevcudiyeti henüz bilinmemektedir. Koleksiyona çok önceden dâhil olduğu hâlde kataloglanmamış olan bir yazma ise (Ms.or.oct. 3016) 1b'de *Menakibu'l-Evliyâ* başlığını, ferağ kaydında *Tezkiretü'l-Evliyâ* adını ihtiva eden eserdir.⁸ İstinsah tarihi 896/1491'dir.

Ankaravî'nin *Mesnevî Şerhi* (Hs.or. 5678, Hs.or. 5967, Hs.or. 5107, Hs.or. 5641, Hs.or. 5433, 2-6. ciltler) de matbu nüshalardan istinsah edilmiş olmalıdır. Ferruh İsmail Efendi'nin *Tefsîr-i Mevâkib* adlı Kur'ân tefsirinin, yazmadaki kayda göre, Berlin Devlet Kütüphanesi'ndeki nüshası (Hs.or. 4873) otograf olmalıdır. Ancak bu kayda ihtiyatla yaklaşmakta fayda vardır. Baskısı iki cilt olan tefsirin tek cillte bir araya getirildiği bu nüshanın, matbu nüshadan istinsah edilmiş olma ihtimali yüksektir. Nitekim istinsaha dikkatle bakıldığında ferağ kaydındaki süslemelerin matbu nüshadakilerin taklidi olduğu anlaşılmaktadır. Bu, yazma eserlerde olduğu gibi basma eserlerden yapılan istinsahlarda da karşılaşılabilen bir durumdur.

⁶ Bu kabilden olmak üzere koleksiyonda bulunan Namık Kemal'in *Celâleddîn Harzemşâh* adlı eserinin iki ayrı istinsahını (Ms.or.oct. 1621 ve Hs.or. 13727), Ziya Paşa'nın *Zafername* adlı eserinin istinsahını (Hs.or. 2300) örnek vermek mümkündür.

⁷ Bu kabilden olarak Muhammed Mevkûfâtî'nin *Miülteka'l-Ebhur Şerh ve Tercemesi*'ndeki (Hs.or. 5242) eksik kısım eserin 1290/1873 tarihli matbu nüshasından tamamlanmıştır.

⁸ Bu eserin bir nüshası Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, Kemankeş, 387'de mevcuttur.

Türkçe yazmalar arasında Saray kütüphanesinden, Prof. Dr. Mükrimin Halil Yinanç (1900-1961), Prof. Dr. Ahmed Ateş (1913-1966) ve Hattat Hasan Tahsin (1851-1914) gibi önde gelen âlim ve koleksiyonerlerin şahsi kütüphanelerinden çıkan nüshalar bulunmaktadır. Sücûdî'nin (ö. 16. yy) *Selîmnâme* (Hs.or. 8179) adlı eseri Saray nüshasıdır. I. Abdülhamid'in (ö. 1789) mührünü taşıyan nüsha daha sonra bir süre Mükrimin Halil Yinanç'ın temellükünde kalmıştır. Yinanç'ın kütüphanesinden çıkan ve bugün Berlin'de olan Türkçe yazmalar arasında *Dânişmendnâme*'yi (Hs.or. 13961), Âlî'nin (ö. 1600) *Künhü'l-Ahbâr*'ının 700-1006/1301-1598 yıllarını kapsayan cildini (Hs.or. 8364), Hasan b. Yusuf Ahıskavî'nin *Tehzîbü't-Tevarîh* (Hs.or. 8207) adlı eserini saymak mümkündür. Ayrıca tesadüfen gördüğümüz Farsça yazmalar arasında *İnşâ-i Câmî* (Hs.or. 13759) ile *Timurnâme-i Hâtîfî*'nin (Hs.or. 13961) de Yinanç yazmalarından olduğunu belirtmeliyiz. Ahmed Ateş'in kütüphanesinden çıkmış yazmaların biri Ahmed b. Kemal Paşa (ö. 1886) tarafından kaleme alınan *Müntehabât-ı Şehnâme*'nin 1252/1836 tarihli nüshasıdır (Hs.or. 9603). Farsça olan eserin mukaddimesi Türkçedir. Diğeri ise Kınalızâde Ali Efendi'nin (ö. 1572) *Ahlâk-ı Alâyî* adlı eserinin enfes bir nüshasıdır (Hs.or. 13769), 1953 yılında Ahmed Ateş'in temellüküne girmiştir.⁹ Hasan Tahsin'in koleksiyonundan çıkmış yazmalar ise Hamdullâh Hamdî'nin (ö. 1503) *Leylâ vü Mecnûn*'u (Hs.or. 8168), Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin (ö. 1753) *Atrabü'l-Âsâr fî Tezkireti Urefâ'i'l-Edvâr* (Hs.or. 8173, Âlî Paşa'nın muhallefatından almıştır) adlı eseri, *Gülşenâbâd* ve *Müfîd-i Muhtasar*'ın bir arada ciltlendiği yazma (Hs.or. 9575) ve Feyzî'nin *Kût-ı Rûh* adını verdiği mevlididir (Hs.or. 9559).¹⁰

⁹ Burada şu mülahazamızı dile getirmeyi bir görev addediyoruz. Her ikisi de kendi sahalarındaki çalışma ve hocalık yönleriyle temayüz etmiş ve her ikisi de erken yaşta aramızdan ayrılmış olan Ateş ve Yinanç gibi kıymetli âlimlerin kütüphanelerinin bir bütün olarak muhafaza edilememiş olması esef vericidir. Her ne kadar Ahmed Ateş'in kütüphanesindeki matbu eserler İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) tarafından koleksiyon olarak alınıp muhafaza edilmişse de yazma eserler için aynı kader geçerli olmamıştır. Bu husus, kütüphane sahibi âlimlerin, hayatta iken kitaplarının akıbeti konusunda bir karar almalarının gerekli olduğunu göstermektedir.

¹⁰ Bunlardan *Leylâ vü Mecnûn* ile *Kût-ı Rûh* üzerinde ayrıca durulacaktır.

Muhtelif eserlerin falname olarak kullanıldığı bilinmektedir. Kimi zaman ise mevcut bir eserin sayfalarına farklı bir eserden cümleler, mısralar yazılmak suretiyle tesis edilen ikinci metnin falname işlevi gördüğü bilinmektedir. *Kimyâ-yı Sa'âdet*'in baş tarafının tercümesini ihtiva eden 82 varaktan müteşekkil yazmada (Hs.or. 5895), 3a-16b arasında Sühreverdî'nin (ö. 1234) falnamesi derkenar olarak istinsah edilmiş ve başına Türkçe bir açıklama yazılmıştır. Yine Birgivî'nin (ö. 1573) *Vasiyyetnâme*'sinin Sadr-ı Konevî (ö. 1702'den sonra) tarafından yapılan şerhinde (Hs.or. 5019, 1b-126a) 1b-52b arasında marjinlerde bir falname yer alır.

Kıraat kayıtlarının özellikle hadis ilmindeki önemi malumdur. Daha sonra bu tür kayıtların kullanım alanının genişlediği de bilinmektedir. Türkçe eserlerde kıraat kaydı yaygın bir uygulama değilse de özellikle halk arasında okunan hikâyelerde bu usulün takip edildiği anlaşılmaktadır. Hs.or. 5358'de kayıtlı bulunan *Battâlnâme*'nin 78 varaktan müteşekkil ikinci cildinde yaklaşık 40 farklı kıraat kaydı mevcuttur. Okuma kültürü ve yazmaların seyrettiği güzergâh açısından söz konusu kayıtlar ele alınmayı hak etmektedir.

Tespitler

Yazının bu bölümünde Berlin Devlet Kütüphanesi'nde yürütülen çalışmalar neticesinde zikredilmeye değer görülen bazı yazmalar birkaç konu başlığı altında kısaca tanıtılacaktır.

Dinî İlimler

Dinî ilimler sahasındaki yazmalar arasında kayda değer eserlerden biri Kudûrî'nin (ö. 1037) *Muhtasar*'ının tercümesidir (Hs.or. 14461). 133 varaktan müteşekkil olan nüshanın sonu eksiktir, baş tarafında fihristi vardır (1b-2a). Mukaddimesinde belirtildiğine göre Emir Kamâr(?) el-Hamevî'nin isteği üzerine Nizâm el-İsfcâbî tarafından 764/1363'te yazımına başlanmıştır. Bu durumda eserin 14. asra ait olduğunu, ayrıca yazmanın fiziki özelliklerine bakarak istinsahının, tercüme tarihinden çok sonra olmadığını söylemek mümkündür. İstinsah hakkındaki tahminimiz doğru ise söz konusu yazma, Berlin Devlet Kütüphanesi'ndeki Türkçe yazmaların en erken tarihlisi olacaktır. Bu eser, çalışmasındaki tavsiften

anlaşıldığına göre Zeynep Korkmaz'ın daha önce ilim âlemine tanıttığı Kudûrî tercümesinden farklıdır.¹¹

Bir başka özel nüsha İslâm hukuku araştırmacılarını heyecanlandıracak türdendir. Hs.or. 10420 numarada kayıtlı bu yazma, Fetva Emîni Şeyh Mehmed'in 1a'da yer alan notuna göre Şeyhülislam Çivizade Mehmed Efendi'nin (ö. 1587) fetvalarının, fetva emîni tarafından tasnif edilmiş hâlidir. Nüshayı özel kılan ise bu tasnif için fetvaların orijinallerinin kullanılmış olmasıdır. Pusula denebilecek formdaki fetvalar, uygun görülen konu aralığına yapıştırılmak suretiyle bir müsvedde elde edilmiştir. Fetvalar arasında Çivizade'ye ait olmayanlar da vardır. Nüsha 112 varaktır ve tamdır. Yazmanın kondisyonu iyi değildir. Çivizade'nin fetvalarının tasnif edildiği bu ilk versiyonun sonradan tebyiz edilip edilmediği yapılacak araştırmalarla ortaya çıkarılabilecektir.

Hs.or. 14369'da kayıtlı yazma Kur'ân'daki rükûları izah etmektedir. Secâvendî'nin (ö. 1165) *Câmi'ü'l-Vukûf ve'l-Ây* adlı eserinin mukaddimesiz hâli olan metne ilave edilen derkenar izahatın bir kısmı Türkçedir. 135 varaktan müteşekkil olan yazmada 4b-10a'da fihrist, 14b-135b'de metin yer alır. Her sahifede 11 satır olacak şekilde nesih hatla yazılmıştır.

Yaptığımız literatür taramasında göremediğimiz iki eser, Birgivî'nin *Vasiyyetnâme'si* ile ilgilidir. Bunların ilki *Vasiyyetnâme'ye* Sadr-ı Konevî tarafından 1114/1702'de yapılan şerhteki bazı meseleleri tekrar şerh eden ve telifi 1146/1733'te tamamlanan eserdir (Ms.or.oct. 3128). Fihrist (2b-3a) ve metinden (4b-150b) müteşekkil olan nüsha tamdır. Diğeri ise Hüseyin b. Ahmed'in, *Vasiyyetnâme'ye* Mustafa b. Mehmed Akdagî ile Mehmed Begpazarî (ö. 1775) tarafından yapılan iki ayrı şerhi sadeleştirerek vücuda getirdiği eserdir. Telifi 1223/1808'de tamamlanmıştır. 190 varaktan oluşan nüsha (Hs.or. 5090) tamdır.

Hs.or. 4863'te kayıtlı *Cermûzü'l-Cenâ'iz* adını taşıyan risale vefat ve defin ile alakalı bilgiler ihtiva etmektedir. Ahmed Hamdî b. Osman es-

¹¹ Söz konusu çalışma için bkz. Zeynep Korkmaz (1995), "Eski Bir Kuduri Çevirisi," *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, c. 1, Ankara: Türk Dil Kurumu, 355-359.

Sivasî tarafından kaleme alınan eser, fihrist (1b-3a) ve metinden (3b-47a) müteşekkildir. Otopraf olması ihtimal dâhilindedir.

Şeyhzâde Bosnevi diye maruf olduğunu söyleyen Sadullah er-Rüşdî'nin 1212/1797'de yazdığı temel dinî bilgiler hakkındaki *Necâtü'l-Müslimîn* adlı eserin 1236/1821'de istinsah edilen nüshası Hs.or. 4577'de kayıtlıdır. 124 varaktan müteşekkil olan yazmanın her sahifesinde 11 satır vardır.

İsmail Zühdi b. Ömer el-Cudî'nin *Ravzatü'n-Nisâ* adlı kadınlarla ilgili meseleleri ele alan eseri (Hs.or. 5325) 1279/1862'de telif edilmiştir. Ferağ kaydına göre otopraf nüsha olması imkân dâhilindedir. Fihrist (1b-2a) ve metinden (2b-48b) müteşekkildir.

Dinî hikâyeler ve bilgiler ihtiva eden *Cevâhir-i İlm* adlı eser (Hs.or. 5270), Mehmed Nûrî b. Mehmed tarafından 17 Receb 1267/18 Mayıs 1851'de telif edilmiştir. 54 varaktan müteşekkil olan yazmanın istinsahı ise çok kısa bir süre sonra, 29 Şevval 1267/27 Ağustos 1851'de tamamlanmıştır.

Özellikle akaid konuları ile dinî bilgiler ihtiva eden ve hatimesinde bildirildiğine göre *İhyâ* adını taşıyan eser (Hs.or. 5816), 94 varaktan müteşekkil yazmanın 1b-90b sahifeleri arasındadır. İstinsahı 1270/1853'te tamamlanmıştır. Muhtemelen geç dönemde telif edilmiş bir eserdir. Koleksiyonlarda bu tarz pek çok eserin mevcut olduğu malumdur.

Semeretü'l-Adl adını taşıyan (Hs.or. 4627) ve mukaddimesinde bildirildiğine göre "sayd ve esfâra müteallik bazı mesâil-i şer'iyeye"yi ele alan eser, 12 varaktan müteşekkil bir risale hüviyetindedir.

Ms.or.oct. 3421 numarada kayıtlı yazmada Fasîh'in (ö. 1699) *Gül ü Mül* adlı eseri, başındaki kalemîyyesiyle birlikte yer alır (1b-38b). Devamında ise yazımı 1047/1638 senesinde, istinsahı 1205/1790'da tamamlanan emsâlü'l-hadîs türünde Türkçe bir eser mevcuttur (39b-119b). Nesih hatla kaleme alınan metnin başına "Ehâdis-i Nebeviyye'den Kitâb-ı Madrûbât" notu düşülmüştür. Bu eserde hadis-i şeriflerdeki darbimeseller ele alınmaktadır. Hadis literatürüyle alakalı bir diğer yazma ise Hs.or. 5914'te kayıtlıdır. Mehmed Sa'îd b. Musa el-Hamîdî el-Karaagacî'nin Sultan Abdülmecid'in (ö. 1861) saltanatı devrinde telif

ettiği *Tuhfetü'n-Nebî* adlı bu risale, atlar hakkındaki hadis-i şeriflerin tercümelerini muhtevidir. 26 varaktan müteşekkil olan eser, tamdır.

İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 1429) hadis kaynaklarından istifade ederek dua ve zikrin faziletleri ve âdâbı, esmâ-i hüsnâ, bazı sûre ve âyetlerin faziletleri gibi konuları ele aldığı *el-Hısnü'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn* adlı eseri *Uddetü'l-Hısnî'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn* adıyla yine kendisi tarafından ihtisar edilmiştir (Altıkulaç 1999: 556). Söz konusu muhtasar, Fırın-ı Hâssa kâtibi Halil isimli birisi tarafından IV. Mehmed (ö. 1693) döneminde tercüme edilmiştir. Mukaddimedede verdiği bilgiye göre yazar, muhtelif eserlerden de ilaveler yapmış ve eserine *Necâtü'l-Müslimîn* adını vermiştir. Nüsha tamdır, 2b'de fihrist, 4b-93b'de metin yer alır, istinsahı 1106/1695'te tamamlanmıştır. IV. Mehmed'in Validesi Hatice Turhan Sultan'ın (ö. 1683) kethüdası Mustafa Efendi'ye hediye edilmek üzere kaleme alınan eser, 1648-1683 yılları arasında telif edilmiş olmalıdır.

Salih Lutfî'nin (ö. 1888) *Gülşen-i Kerâmât* adlı eseri (Hs.or. 4825), Selanik Pazartekkesi Dergâhı'nın şeyhi Ahmed Zührî Efendi'nin (ö. 1751-52) menakıbıdır. 14 varaktan müteşekkil olan ve rika hatla vücut bulan bu yazmanın istinsahı 1266/1850'de tamamlanmıştır. Müellifi Salih Lutfî aynı dergâhın postnişinidir. Sehven Ahmed Zührî'nin mürşidi Selanikli Şeyh Süleyman'a nispet edilen bu eser, Amet Molla Memet'in çalışmasına göre ele geçmemiş bir metindir (Molla Memet 2016: 93). İbnülemin (ö. 1957) eserin bir nüshasının Nurullah Pertev Bey (ö. 1956) tarafından Divan-ı Muhasebat memurlarından Ahmed Nazmi Efendi'de görüldüğünü naklede (İnal 1970: 358). Berlin'e 1974 yılında intikal eden nüshanın, Ahmed Nazmi Efendi'de görülen nüsha olması mümkündür.

Hüseyin b. Hasan el-Ezherî'nin Muhammed b. Muhammed el-Kerderî'den (ö. 1244) tercüme ettiği *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam Ebî Hanîfe* adlı eserin birinci cüzü Hs.or. 5765'te kayıtlıdır. IV. Mehmed devrinde 1067/1657'de Mısır'da tercüme edilmiştir. 202 varaktan müteşekkil olan yazmanın otograf nüsha olması mümkündür.

Yine IV. Mehmed devrinde Ömer es-Sıddıkî'nin, Basra kadısı olduğu dönemde kaleme aldığı ve Mustafa Paşa'ya sunduğunu belirttiği *Câmi'ü'l-Envâr fî Menâkıb-ı'l-Evliyâ ve'l-Meşâyih-ı'l-Kibâr* adlı eser, Bağdat ve civarında medfun bulunan din büyüklerinin menkabelerini ihtiva

etmektedir. Özel bir nüsha olduğu anlaşılan ve 96 varaktan oluşan yazmanın adı geçen paşa için hazırlanan nüsha olması muhtemeldir.

Hs.or. 4756'da kayıtlı bulunan risale, Mehmed en-Nîrân'ın(?) şeyhi Yasin eş-Şâmî'den Rıfâiyye tarikati hakkında dinlediklerini ihtiva etmektedir (2b-40a). Sonu eksiktir. Hs.or. 6256'da kayıtlı yazmada ise Şamdancıbaşızâde İsmail Şevket'in *Tarîkat* adlı risalesi yer alır (1b-6a).

Tarih

Koleksiyonda bulunan kataloglanmamış bir belgeyi (Hs.or. 8178) mutlaka zikretmek gerekir. Osmanlı padişahları tarafından verilen beratın bir çeşidi olan ve mülk ihsan edildiğini gösteren temlikname türünde Avrupa'daki bu en eski belge (Schwarz 1985: 30-31),¹² 845 senesi Şaban ayı başlarına (15-25 Aralık 1441) aittir. Berat, II. Murad'ın (ö. 1451) ilk saltanatı devrinde Vezir Fazlullah Paşa'ya bugün Bulgaristan topraklarında bulunan, Saruhanbeyli'deki Batkon köyünün bütün müştemilatıyla birlikte verildiğini göstermektedir. Berattaki şahitler arasında başta Çandarlı Halil Paşa (ö. 1453) olmak üzere Vezir Kasım Paşa, Rumeli Beylerbeyi Şahin Paşa, Hazineदार İshak Paşa, Defterdar Murad Bey gibi dönemin kudretli simaları yer almaktadır. Beratın öyküsü dikkat çekicidir. Bahse konu belgeden ilk defa İsmail Hakkı Uzunçarşılı (ö. 1977) bahseder. Naklettiğine göre Zekâi Yılmaz adındaki tarih talebesi, belgeyi kendisine göstererek üzerindeki tuğra hakkında bilgi talep eder. Anlaşıldığı kadarıyla Uzunçarşılı bu esnada beratla ilgili bazı notlar alır ve bunları neşreder (Uzunçarşılı 1988: 325-326). Uzunçarşılı'nın tespitine göre Osmanlı'da defterdar makamının tesis edilmiş olduğu tarihi gösteren ilk belge budur.

Tarih sahasında ve özellikle sefaretnameler konusunda çalışanları ilgilendiren bir kayıt Hamilton 563'teki yazmada bulunmaktadır. Bu yazmada sırasıyla *Dürrî Efendi Sefâretnâmesi* (1b-15a), *Dürrî Efendi* (ö. 1722) ve Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin (ö. 1731) sefaretnamelerini

¹² Proje çalışmaları esnasında gördüğümüz ve kötü bir kondisyonda olduğunu tespit ettiğimiz berat için kütüphane yetkilileri ile görüşülmüş ve söz konusu belgenin her sene düzenlenen "Kütüphanenin Dostları" yardım etkinliği kapsamına alınması sağlanmıştır. Buraya davet edilen Berlin Eğitim Müşaviri Prof.Dr. Cemal Yıldız'ın girişimleri sayesinde beratın restorasyon maliyeti, Berlin'de yaşayan işadamı Vahap Bayram tarafından üstlenilmiştir.

değerlendiren bir rapor (15b-20a), İran Şahı'na hitaben yazılan bir mektup (21a-24a) ve *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefâretnâmesi* (25b-64a) yer alır. Yazmada ayrıca Fransızca tercüme de bulunmaktadır. Bu metinler arasında özellikle istinsahı 1136/1724'te Divan-ı Hümayun katiplerinden Mustafa Edîb tarafından tamamlanan ve rapor mahiyetinde hazırlandığı anlaşılan ikinci metnin müstakilen ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir. Çalışmalarını bu sahada yoğunlaştıran Abdullah Güllüoğlu'ndan edindiğimiz bilgiye göre böyle bir kaydın varlığı henüz ortaya çıkarılmış değildir.

Şerîf Hacı Ahmed Reşîd Paşa'nın (ö. 1912) Abdülcelîl Yezdî'den tercüme ettiği ve basılmamış olduğu bilgisini Tahir Bey'den (ö. 1925) öğrendiğimiz *Târîh-i Âl-i Bermek* adlı eser, Hs.or. 5362'de kayıtlı defterdedir (4b-69a). Tahir Bey, tercümenin Reşîd Paşa'nın mülahaza ve ilavelerini de ihtiva ettiğini söylemektedir.¹³ Tahir Bey'in bahsettiği nüsha, bizim gördüğümüz nüsha mıdır, bilmiyoruz. Koleksiyona 1974'te girmiştir. Otoğraf notlar ihtiva etmektedir.

Tabedilmek üzere hazırlandığı anlaşılan, fakat baskısını tespit edemediğimiz bir diğer eser de Hs.or. 1136'da kayıtlıdır. *Târîh-i Hind* adını taşıyan ve dört kitapçıktan oluşan bu eser, yazmadaki açıklamaya göre, Hindistan'ın Necib Han hanedanından olup İstanbul'da bulunan İsmail Han tarafından Farsçaya, Tercüme Odası'nda görev ifa eden mütercim ve tarihçi Ahmed Hilmi (ö. 1878) tarafından da Türkçeye tercüme edilmiştir. Eser Sedaskel'in(?) aslen Urduca olan *Hindistan Tarihî*'dir. Tahir Bey bu eseri "Lisan-ı kadim-i Hind üzere yazılan bir tarihin tercümesidir" ifadeleriyle haber veriyor (Mehmed Tahir 2016: c. 3, 985). Eser muhtemelen basılmamıştır.

Hs.or. 9570'te yer alan ve daha önce Klaus Schwarz (ö. 1989) tarafından ilim âlemine tanıtılan yazmanın Ahmed-i Dâ'î'ye (ö. 1421'den sonra)¹⁴ ait olduğu ileri sürülmektedir (Demir 2014: 1-5). Henüz kataloglanmamış olan bu eser *Tevârîh-i Şâhî fi'l-Ehâdîsi'l-İlâhî* adını

¹³ Reşîd Paşa ve bahse konu eseri hakkında bilgi için bkz. Mehmed Tahir 2016: c. 3, 1012.

¹⁴ Burada ele alınan eserin Ahmed-i Dâ'î'ye aidiyeti kesinleştiğinde, ölüm tarihinin "1429'dan sonra" olarak güncellenmesi icap eder.

taşımaktadır. Müellifin ifadesine göre II. Murad'ın emriyle kaleme alınmıştır. Yazma, mukaddimeden anlaşıldığı kadarıyla iki cilt ve yedi bab olarak planlanan eserin üç babını ihtiva eden ilk cildir.¹⁵ Büyük ihtimalle otograf nüshadır. Cilt olarak tamdır. 211 varaktan müteşekkildir. Harekeli nesih ile yazılmıştır, her sayfada 15 satır yer alır. Telifi ve istinsahı 832/1429'da tamamlanmıştır. Erkan Demir tarafından doktora tezi olarak çalışılan nüsha (Demir 2014) 2016 yılında neşredilmiştir (Demir 2016).

Hs.or. 9596'da kayıtlı *Âşıkpaşazâde Tarihi*'nde olaylar 897/1492'de son bulmaktadır. Bu Friedrich Giese (ö. 1944) tarafından *Die Altosmanische Chronik des Aşıkpaşazade* adıyla 1928-1929'da Leipzig'de yapılan neşirle aynı tarihi göstermektedir. Yabancı birinin kütüphanesinden çıktığı anlaşılan bu yazmanın Giese neşrinde kullanılan nüshadan farklı olduğu görülmektedir. 188 varaktan müteşekkil olan nüshanın baş tarafı eksiktir.

Berlin Devlet Kütüphanesi'ndeki Türkçe yazmalar arasında, hatırı sayılır nispette arşiv malzemesi de bulunmaktadır. Bu meyanda masarifat, timar, ruznamçe defterlerini, ferman ve beratları, vakfiyeleri, rulo ve kodeks formlarında tasavvuf, tarih vb. konulardaki silsilenameleri saymak mümkündür. Burada I. Dünya Savaşı'nda Medine savunması ile ünlenen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Afganistan'a gönderdiği ilk büyükelçi olan Fahreddin Türkkân Paşa'ya (ö. 1948) ait muhtelif resmî/şahsi evrak ile hatıratının müsveddelerinin yer aldığı klasörü (Hs.or. 9720) zikretmek gerekir. Bu dosya, muhtemelen paşanın yaverinde kalan malzemedir. Vefatından sonra kütüphaneye intikal etmiş olmalıdır. Bununla beraber dosyada paşanın oğullarıyla ilgili malzeme de mevcuttur. Fahreddin Paşa'nın Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerine ait söz konusu belgelerinin tarih alanındaki çalışmalara katkı sağlayacağı muhakkaktır.

Hs.or. 13787-13810 numaralarda Bursalı Rıza Efendi ile oğlu Ali Rıza Bey'in kişisel arşivlerinden muhtelif evrak mevcuttur. Bunlar arasında Bursa Ulu Cami dolaplarında kalan siciller hakkındaki yazı (Hs.or. 13792), söz konusu sicilleri tarihleriyle birlikte veren liste (Hs.or. 13805) ile bu sicillerin 11'inin sureti (Hs.or. 13787) yer almaktadır.

¹⁵ İki nüshası daha vardır (Demir 2014: 36-40).

Berlin Devlet Kütüphanesi'nin vakfiye türü bakımından zengin olduğunu söylemek mümkündür. Kataloglanmamış Türkçe yazmalar arasında onlarca vakfiye mevcuttur. Burada bunlardan birkaçını dile getirmek uygun olacaktır: III. Mehmed'e ait 1007/1598 tarihli Arapça vakfiye ile vakıfla ilgili Türkçe fikhî bir metnin yer aldığı yazma (Hs.or. 9734), Bezzazistan-ı Cedid Kethüdası Seyyid İbrahim Ağa b. Mustafa vakfiyesi ve zeylleri (Hs.or. 9752, 2a'da I. Mahmud'un tuğrası ile "mücibince amel oluna" notu mevcuttur), Şems Bey b. Mehmed Şah b. Şemseddin Mehmed el-Fenarî'nin 923/1517 tarihli vakfiyesi (Hs.or. 9619), Rumeli Kazaskerliği yapmış olan Ebu İshak İsmail Efendi'ye ait vakfiye (Hs.or. 8304). Ayrıca hanım vakıflarını ve bir zimmî vakfını da burada zikretmek isteriz: Sarraf Hüca(?) Agopyan veled-i Kegorg'a ait 1223/1808 tarihli vakfiye (Hs.or. 9753), Hibetullah Hanım bt. Mehmed Vasfî Efendi'ye ait 1267/1850 tarihli vakfiye (Hs.or. 8521, 16b-19a), Ahmedpaşazâde Ömer Paşa'nın hanımı Ümmü Gülsüm Kadın'a ait vakfiye ile zeyli (Hs.or. 8298), Rahime Hatun bt. Mustafa'ya ait vakfiye (Hs.or. 8296), Pertevniyal Valide Sultan'ın (ö. 1884) cariyelerinden Nazlı Seza Kalfa'nın Valide Sultan Camii hakkındaki vakfiyesi (Hs.or. 9699). Hs.or. 8367'de kayıtlı yazmayı da vakfiyeler bahsinde ayrıca zikretmek gerekir. Kazzazlık yapan bir sülaleye ait söz konusu yazmada aynı aileye ait vakfiyeler ile musakkafât kayıtları, Kazzazâde Mehmed Efendi tarafından 1178/1764'te vakfedilen kitapların vâkıfın el yazısıyla hazırlanmış listesi ile kendisinin, babasının ve dedesinin tercüme-i hâlleri yer almaktadır. Özellikle Erzurum tarihiyle ilgilenenlerin ilgisini çekecek bir yazmadır.

Ms.or.oct. 2569'da yer alan, 117 varaktan müteşekkil, 19. yüzyıl ilmiye sınıfına ait tarik defterini de burada zikretmekte yarar vardır.

Edebiyat

Koleksiyonun zengin olduğu sahalardan biri edebiyattır. Bu sahada evvela zikretmeyi uygun gördüğümüz eser, Rıza Nur'a (ö. 1942) aittir. İki ciltten oluşan bu metin (Ms.or.oct. 3639), otograf notlar ihtiva etmektedir. Söz konusu eser, bugüne kadar ele geçmemiştir. *Türk Şiirbiligi Tıretesi* adını taşıyan ve Türk şiirini, tarihî süreç içerisinde özellikle şeklî bakımdan ele alan bu eserin ikinci cildinin sonunda ayrıca öğrenciler için

hazırlanmış muhtasarı mevcuttur.¹⁶ Eser bizzat müellif tarafından 1934 senesinde İskenderiye’den posta yoluyla kütüphaneye hibe edilmiştir. Rıza Nur’un 20. asrın ilk yarısında kütüphaneye bağışladığı diğer yazmalar Barbara Flemming tarafından hazırlanan katalogda yer almış, ayrıca aynı araştırmacı tarafından bir makale ile ele alınmıştır (Flemming 1968, nr. 121, 214-216; Flemming 2018). Bu iki cildin ise daha önceki tespit çalışmalarında gözden kaçtığı anlaşılmaktadır. Aynı koleksiyonda bulunan bir başka yazmanın (Ms.or.quart. 2005) başında yer alan *Şiir ve Nesir Bütün Eserlerim Hakkında Ma’lûmât* adlı metinde Rıza Nur, *Türk Şiirbiligi Tiretesi* için “Bu benim en mühim eserimdir” demektedir. Eseri yazmaya Mısır’da I. Dünya Savaşı esnasında başladığını, Kahire’de eserin çatısını kurduğunu ve fırsat buldukça çalıştığını kaydeder. 1926-1930 yılları arasında ise Paris’te hummalı bir çalışma ile eseri tamamlar. Aynı bir çalışmada ele alınacağı için fazla detaya girmeden Rıza Nur’un *Türk Şiirbiligi Tiretesi* hakkındaki sözlerini aynen iktibas etmekle yetiniyoruz (Nur: 38):

“Bu eserle Türk şiir ilmini yazdım. Bu ilim bizde yoktu. Avrupa’da da bu ilmimiz yapılmamıştır. Hiçbir numune yoktu. Düşündüm, tedvin ve tasnif ettim. Mevcut şiirlerden bir milyon kadar mısraı tetkik ve tahlil ederek şiir kaidelerini çıkardım. Bunlarla Türk’ün şiir ilmini vücuda getirdim. Bu ilmin adına da benim usulüm üzere ‘Şiirbilig’ koydum. Bu eser tamamıyla orijinal, eşsiz olup yeni görüşler, buluşlar, tahliller, terkipler, istimzaclar, icatlar, taksimler ve tasnifler ile doludur. Tamamıyla ilmî olup âlimler için yazılmıştır. Metotlarım tamamıyla modern metotlardır. Cetveller, grafikler tertip etmişimdir. Birçok yeni ıstılah koydum ve eski ıstılahları Türkçeleştirdim.”

Koleksiyonun heyecan uyandıran diğer bir sürprizi Hamdullâh Hamdî’nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin Şeyh Hamdullâh (ö. 1520) tarafından enfes nesih hat ile hemen 16. asrın başında istinsah edilmiş

¹⁶ Bu satırların yazarı ve Arzu Atik tarafından yayına hazırlanan *Türk Şiirbiligi Tiretesi*’nin 2020 yılında neşredilmesi planlanmaktadır. Ayrıca eser hakkında tanıtıcı bir makale hazırlanacaktır.

nüshasıdır.¹⁷ Şeyh Hamdullâh yazısında uzman Uğur Derman'ın tanıklığıyla da Şeyh Hamdullâh'a aidiyeti teyit edilen bu yazma, yukarıda ifade edildiği gibi, Hattat Hasan Tahsin kitaplığından çıkmadığıdır. Siyah, kırmızı, zer mürekkep ve üstübeç mürekkebinin kullanıldığı nüsha 120 varaktır, büyük oranda iyi durumdadır. Cildi yakın bir geçmişte değiştirilmiştir.

Hamdullâh Hamdî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* adlı mesnevisinin yüzün üzerinde nüshasının günümüze ulaştığı malumdur. Ancak Berlin'de Hs.or. 6556 numarada kayıtlı bulunan nüshası burada zikredilmeyi hak etmektedir. Söz konusu nüsha, Hamdî'nin hattat olarak bilinen oğlu Zeynî tarafından 953/1546'da istinsah edilmiştir. 253 varaktan ibaret olan yazmada talik hat kullanılmıştır, her sahifede iki sütun olmak üzere 13 satır mevcuttur. Cildi muhtemelen orijinaldir. Devrine ve sahip olunan imkânlarla göre özenli bir nüsha olduğu aşikârdır.

Bir başka kıymetli yazma, Dulkadiroğulları'nın son yöneticisi Şehsuvaroğlu Ali Bey'in (ö. 1522) mahdumu Üveys Bey'in (ö. 1522?) isteği üzerine, muhtemelen Şükrî-i Bidlisî (ö. 1531'den sonra) tarafından 16. asrın ilk yarısında hazırlanan mecmuadır. Bu mecmuada sekiz eser ve Osmanlı sultanlarının mektupları yer alır. Mecmuadaki üç eser, muhtemelen yegâne nüshalardır. Bunlardan *Şükrî Dîvânı* kayıp bir eser olması hasebiyle önemlidir.¹⁸ Mecmuanın başında yer alan *Müteferrikât* ise o dönemde bir yönetici namzedinin okuması gerektiği düşünülen Anadolu, Çağatay ve İran sahasından Türkçe ve Farsça beyitleri/şiiirleri ihtiva etmesi açısından dikkate değerdir. Muhtemelen tek nüsha hâlinde olan bu seçki, Üveys Bey için tertip edilmiştir. Şükrî'nin yazmanın sonunda yer alan *Selîmnâme* adlı manzum tarihi de iki versiyonu bulunan eserin muhtemelen en erken nüshasıdır. Bu senenin başında neşrettiğimiz *Bitlisli Şükrî Dîvânı* adlı eserde tanıttığımız Ms.or.oct. 3419 numaralı yazmanın muhtevasını, söz konusu çalışmamızdan aynen iktibas ediyoruz (Doğan Averbek 2020: 22-23):

¹⁷ Eser, tıpkıbasımı ile birlikte Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından neşredilmek üzere bu satırların yazarı tarafından hazırlanmıştır. Şu an matbaa sürecindedir.

¹⁸ Bu dîvânın neşri için bkz. Doğan Averbek 2020.

“1b’de başlayan mecmuada sırasıyla 16. yüzyıl öncesinde yaşamış kimselere ait Farsça ve Türkçe seçme beyitler, mesnevilerden iktibaslar ve şiiirlerin yer aldığı ‘Müteferrikât’¹⁹ başlığı taşıyan bir seçki (1b-79a); marjinde Hâtîf’ın Farsça *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi (1b-80b); yazı alanında ‘Gazeliyyât-ı Sürûrî’ (79b-98b); marjinde Yâr ‘Alî b. ‘Abdullâh al-‘Alânâvî et-Tebrîzî’nin *Nesrî’l-Le’âlî* adlı eseri (telif tarihi evâsıt-ı Muharrem 918/29 Mart-7 Nisan 1512’dir, 80b-101a); yazı alanında ‘Dîvân-ı Mevlânâ Şükrî’ (99b-129b); marjinde *Nasîhatü’l-Mülûk*’tan bazı iktibaslar ve bunların Farsça açıklamaları (Kâtip eser için *Tuhfetü’l-Âdâb* adıyla tarih düşmüştür 927/1520-1521, 101a-115b); marjinde Vahîd-i Tebrîzî’nin 820/1417-1418 telif tarihli *Miftâhü’l-Bedâyi’* adlı eseri (115b-129a); marjinde ve yazı alanında 928/1521-1522 telif tarihli *Selîm-nâme* (129b-174a); yazı alanında ve marjinde Sultan I. Selim’in Şah İsmail’e gönderdiği mektuplar ve Fatih Sultan Mehmed’in Uzun Hasan’a gönderdiği mektup (174b-176a) yer alır. Mecmuanın tertibi burada son bulur. Arada boş bırakılan sayfalara sonradan bazı metinlerin yazıldığı anlaşılmaktadır (176b-177b). Ayrıca yazmanın tertip edilişinden bağımsız olarak ekseriyetle noktaları konmamış, farklı bir zaman ve kalemlerle vücut bulmuş Arapça natamam bir metin (183a-183b); bir yerden iktibas edildiği anlaşılan atlarla alakalı Türkçe bir metin (184a); manzum bir metin (185b); Adana-İstanbul arasındaki menzilleri gösterir liste (186a) yer alır.

Mecmuanın en can alıcı kısmı ise 181b-182b arasındadır. Talik hatla dört sütuna 17 satırla yazılmış bu sayfalarda mecmuanın neden ve kim için tertip edildiği Farsça ve nazmen anlatılmaktadır. Metnin üslûbundan anlaşıldığı kadarıyla, nâzımın anadili Farsça değildir. Söz konusu nazma göre bu mecmua, ‘padişah fihristi’ hüviyetindedir. Yani bir yönetici için hazırlanmıştır. Mecmuayı tertip eden kişi, Acem diyarında çıkan karışıklıklar sebebiyle şehrini terk ederek gurbet hayatı süren biridir. Bu esnada fazilet sahibi bir kimse olarak nitelediği Seydî Çelebi’nin desteğini görmüştür. Uzlette ve çaresiz iken Şehsüvaroğlu Ali Bey’in oğlu Üveys Bey’den gelen bir mektup

¹⁹ Bu eser için temmet kaydında “Müfredât ve Müteferrikât” adı kullanılmıştır.

kendisini çok memnun etmiştir. Mısraların nâzımı, Üveys Bey cihetinden gelen davete icabet ederek huzura gitmiş, Üveys Bey de ondan kendisine arkadaşlık edecek bir mecmua tertip etmesini istemiştir. O da Türkçe, Farsça ve Arapça olarak bu mecmuayı tertip etmiştir. Tamamlandığında bir arıza olacağı anlaşılan bu metin eksiktir.”

Koleksiyonun sürprizlerinden biri de 16. asrın renkli simalarından addedilen tezkire yazarı ve şair Âşık Çelebi'nin (ö. 1572) ilim çevrelerince bilinmeyen ahlâk risalesidir. Hs.or. 13729 numarasını taşıyan nüsha Klaus Schwarz yazmalarındandır ve ilim âlemine tanıtılmamıştır.²⁰ *Îtâ'atnâme* adlı eser ile aynı yazmada, 4b-58a arasında yer alan ve kendisine aidiyeti konusunda şüphe bulunmayan bu eserde Âşık Çelebi, uzun bir mukaddimeden sonra “ahlâk ve hisâl-i erbâb-ı câh u celâle müteallik bir risale” kaleme aldığını dile getirmektedir. Müellifin, hayatı hakkında bilgi de verdiği bu risalenin edebiyat çevrelerinde ilgi uyandıracığı muhakkaktır.

Kütüphanede bulunan ve başka nüshası bilinmeyen eserlerden biri de Erzurumlu Fehmî'nin tertip ettiği şiir mecmuasıdır (Ms.or.fol. 4217).²¹ Uzun süredir kataloglanmadığı anlaşılmaktadır. Matbaada dizilmek üzere hazırlandığı intibahı uyandıran ve Tanzimat döneminde tertip edildiği anlaşılan *Müntehabât-ı Fehmî*, Ziya Paşa'nın (ö. 1880) *Harâbât* adlı antolojik eserinde olduğu gibi el-sine-i selâsede yazılmış klasik şiirleri ihtiva etmektedir. Rika hat ile bir deftere istinsah edilen eserde, Fehmî'nin kendi şiirleri de yer almaktadır. Nüshanın yegâne olması muhtemeldir. 1a'da mensur bir mukaddime ve fihrist yer alır. Buradaki fihriste göre eserde sırasıyla münacat, naat, mersiye, terhib-bend, tercî-bend, müseddes, muhammes, gazel, rubai, müfred, muamma, lügaz, şarkı, müstezad, kaside türünde şiirler ile şair hakkında bir metin ve hatime bulunmaktadır. Fihristten anlaşıldığına göre eldeki nüsha eksiktir. 1a-137b arasında yer alan metin kaside bölümü ile son bulmaktadır.

²⁰ Yazmanın, bu satırların yazarı tarafından Arzu Atik ile müştereken neşredilmesi planlanmaktadır.

²¹ Bu yazma Nihat Öztoprak yönetiminde çalışılmaktadır.

Hakkında malumat bulunmayan şair Fehmî'nin kendisinden bahsettiği bölümün eksik olması esef vericidir.

Edebî metinler bahsinde zikredilmesi gereken eserlerden biri de *Mecmû'a-i Nefîse'*dir (Hs.or. 7938, 1b-162b). Daha önce Milli Kütüphane'de tespit edilen nüsha (Yz A 9855) ile aynı eserdir;²² fakat Milli Kütüphane nüshasının fiziki özelliklerinin, mecmuanın adı ile uyumlu olmadığı görülmektedir. Şiir seçkisidir. Berlin nüshasını öne çıkaran husus ise fiziki özellikler bakımından üstün olmasıdır. Yazmada sarı, kırmızı, turuncu, mavi, yeşil, pembe renkte kâğıtlar ile siyah, kırmızı, beyaz, mavi mürekkep kullanılmıştır. Yedi ayrı yerde unvan tezhibi mevcuttur. Her sahifede 15 satır ve iki sütun olacak şekilde talik hatla yazılmıştır. Nüsha tamdır. İstinsahu 1226/1811'de tamamlanmıştır. Bunun tasnif tarihi olması da mümkündür. Batı tarzındaki cildi de kalite bakımından ortalamanın üzerindedir. Yazmanın sonunda Seyyid Atâ'-i Yenişehirî'nin *İhrâkiyye* adlı otobiyografik okumaya müsait metni (163a-168a) ve Acem'den gelen Molla Yusuf adında biri için kaleme alınmış bir hicviyye (168a-168b) yer alır. 1a'da bulunan takriz tarzındaki iki kıtadan biri Zîver'indir. Takrizlerin otograf olması mümkündür. Zîver'in takrizine göre nüshayı cemedan kişi Hâkim Efendi olmalıdır. Burada ifade edilen özelliklerden hareketle Berlin nüshasının, eserin ilk nüshası olduğunu düşünmek mümkündür.

Bir diğer öne çıkan yazma Ahmed'in *Mevlûdü'n-Nebî'*sidir (Hs.or. 10913). 873/1469'da kaleme alınan bu eserin muhtelif nüshaları bilinmektedir (Aksoy 2004: 483). Yazmanın imlâ, kâğıt vb. fiziki özelliklerinden ve ayrıca nüshada ferağ kaydı bulunmamasından hareketle eserin erken nüshalarından biri ve belki de önemli bir şahsa takdim edilmek üzere hazırlanan ilk nüshası olduğunu düşünmek mümkündür. 137 varaktan müteşekkildir; harekeli nesihle yazılmıştır. Her sahifede çift sütun olmak üzere 13 satır vardır. 1b-38b arası varak cetvel, sonrası kırmızı renkli cetvellidir. Yazıda siyah mürekkep ve zer mürekkep kullanılmıştır. Eserin mensur olarak kaleme alınan

²² Söz konusu nüsha yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır (Ağaoğlu 2013).

mukaddimesi Arapçadır. Telif edildiği dönemin imlâ hususiyetlerini yansıtmaktadır.²³

Bu safhada zikredilmesi gereken bir diğer eser ise Feyzî'nin *Kût-ı Rûh* adını verdiği mevlididir.²⁴ Hs.or. 9559'da kayıtlı eserin telif tarihi 898/1493'tür. Muhtemelen eserin ilk nüshasıdır, özel olarak hazırlanmıştır. Dönemin imlâ özelliklerini göstermektedir. Hattat Hasan Tahsin koleksiyonundandır. Halihazırdaki cildi orijinal değildir. Çiçek motiflerinden oluşan bu cildin süslemesi, üzerindeki imzaya göre 1168/1755'te Seyyid Çâkerî tarafından yapılmıştır. 69 varaktan müteşekkil olan yazmada her sahifede iki sütun olmak üzere 13 satır vardır. Varak cetvellidir, 1b'de unvan tezhibi yer alır. Eserin başka bir nüshası tespit edilememiştir.

Edebî metinler arasında dikkatimizi çeken bir diğer yazma ise Behiştî'nin (ö. 1511?) *Heft Peyker* mesnevisidir. Bu eserin bilinen iki nüshasından biri şu an Berlin'dedir.²⁵ Hs.or. 8175 numaralı bu yazmanın, II. Bayezid'in (ö. 1512) kütüphane mührü formuna benzer bir alandaki silinti sebebiyle Saray kütüphanesinden çıktığını düşünmek mümkündür. Aynı yazmanın, Şener Demirel tarafından hazırlanan tezde kullanılan mikrofilm kayıtlarının Süleymaniye Kütüphanesi'nden alındığı (Mikrofilm Arşivi, no. 2716), oraya da Tercüman Kütüphanesi'nden geldiği ifade edilmektedir (Demirel 1995: 70). Her ne kadar Demirel'in ifadelerinden yazmanın fiziki olarak Süleymaniye Kütüphanesi koleksiyonunda bulunduğu anlaşılıyorsa da zannımızca bu mümkün değildir. Yazma 1980'de Berlin koleksiyonuna dâhil olmuştur. Mikrofilmin, yazma Berlin koleksiyonuna girmeden alındığı anlaşılmaktadır. Bizzat gördüğümüz yazmada yukarıda ifade edilen silinti dışında bir ize rastlanmamıştır. Muhtemelen özel bir koleksiyonda yer alan bu yazma, kişisel ilişkiler neticesinde Tercüman Kütüphanesi'ne

²³ YÖK'ün Tez Merkezi'nden anlaşıldığına göre bu eser, Atatürk Üniversitesi'nde Muhammet Raşit Öztürk tarafından "Ahmed'in Mevlid'i: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin" başlığıyla 2019 senesinden itibaren doktora tezi olarak hazırlanmaktadır.

²⁴ Bu eser, bu satırların yazarı ve Arzu Atik tarafından müştereken neşre hazırlanmaktadır.

²⁵ Diğer Behiştî'nin *Hamse'si* içindedir. Detayı bilgi için bkz. Behiştî 2018: [13-14].

mikrofilm olarak kazandırılmış, bu mikrofilm yazmalarla birlikte Süleymaniye Kütüphanesi'ne intikal etmiştir.

Şair Cevrî İbrahim Çelebi'nin (ö. 1654) geçimini istinsah ile sağladığı ve hattat olduğu bilinmektedir. Hs.or. 6578'de kayıtlı olan ve Nef'î'nin (ö. 1635) Farsça divanı ile Türkçe divanını ihtiva eden nüshadaki bir kayda göre (53a) Türkçe divan Cevrî tarafından istinsah edilmiştir. Bu nota ihtiyatla yaklaşmakta yarar vardır. Yazmada ferağ kaydı bulunmamaktadır.

Velut bir âlim/edip olduğu anlaşılan ve Vehbî-i Yemânî olarak bilinen Kadri Mehmed Efendi'nin daha önce ele geçmeyen altı müstakil eseri, bizzat kendi kalemle vücut bulmuş hâlde ve bir aradadır. 1036/1626'da tamamlanan bu otograf yazma (Hs.or. 5088) 106 varaktan müteşekkildir. Vehbî-i Yemânî, kendine has talik-divani kırmızı yazısının yanı sıra Farsça iktibaslarda talik, Arapça ve Türkçe iktibaslarda ise hareketli nesih kullanmıştır. Yazmada *Şerh-i Hamriyye-i Fâriziyye* (1b-52b), *Risâle-i Gülzâr-ı Hakâyık ve Esrâr-ı Dekâyık* (53b-64b), *Risâle-i Beşâret ve Makâle-i İşâret* (65b-76b), *Risâletü'l-Meşâyih ve Makâletü'ş-Şemârih* (77b-86a), *Risâletü't-Tevbe ve'l-Mücâhede ve Makâletü'l-Havbe ve'l-Mukâbede* (87b-96a) ve *Risâle-i Sükût ve Makâle-i Uzlet ve Sumût* (97b-106a) yer almaktadır.²⁶ Bu yazmanın birbirinden bağımsız pek çok çalışmaya imkân sunacağı açıktır. Tahir Bey, Vehbî-i Yemânî'nin sair müellefatından sadece iki eserini görebilmiş, okuduklarından hareketle onun "câmi'ü'l-kemâlât" bir zat olduğu kanaatine varmıştır (Mehmed Tahir 2016: c. 1, 421-422). Yemânî'nin *Tercemetü'l-Câmi'i's-Sagîr min Hadîsi'l-Beşîri'n-Nezîr* adlı iki ciltlik eserinin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 459 ve 462'de kayıtlı nüshalarının, *Tefsîrî'l-Kur'ân ve Tenvîrî'l-İrfân* adlı iki ciltten müteşekkil eserinin Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Haracci, 105 ve 116'da kayıtlı nüshalarının ve *Kitâb-ı Rûhânî fî Şerhi Mesnevî Muhtasar-ı Nûrânî* adlı eserinin Paris Bibliotheque Nationale, Supplément turc 581'de kayıtlı nüshasının da otograf olduğu anlaşılmaktadır.

Hs.or. 9580 numarada bir nazire mecmuası kayıtlıdır. Kara Fazlî (ö. 1564) ve Surûrî'nin (ö. 1562) gazellerine yer verilmesine rağmen Bâkî'den

²⁶ Söz konusu yazma bir bütün olarak, Ahmet Emin Saraç tarafından çalışılmaktadır.

gazel ihtiva etmediği için 1560'lardan önce tertip edildiğini düşünebileceğimiz bu mecmua, 181 varaktan ibarettir; başı ve sonu nizamidir, kondisyonu iyi değildir ve formlar yer yer ciltten ayrılmıştır. Her ne kadar yazmanın zahrında *Mecmû'atü'l-Ma'ârif Sandûkatü'l-Avârif* yazıyorsa da ilk değerlendirmede bahse konu mecmuanın 16. asırda tertip edilen *Mecmû'atü'l-Ma'ârif Sandûkatü'l-Me'ârif*'ten farklı olduğu görülmektedir. İleri inceleme yapılmasında fayda vardır.

Muhtelif eserler ve iktibaslar ile iki manzum sözlüğün yer aldığı mecmuada (Ms.or.oct. 2797) Gelibolulu Âlî'nin iki manzum kırk hadis tercümesi bir arada (2b-14b) bulunmaktadır. Bu durumda, Hasan Aksoy edisyonuna göre sadece bir nüshasından (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 2791) haberdar olunan ikinci kırk hadis metninin (Aksoy 1991: 24) bir nüshası daha ortaya çıkarılmış olmaktadır. Hatimesine göre Âlî bu metni III. Murad'a (ö. 1595) arz etmesi için Gelibolulu Mehmed Dâgî'ye (ö. 1594) vermiştir.²⁷

Literatüre giren kırk hadisler arasında göremediğimiz bir metin Hs.or. 869 numaralı mecmuadadır. Muhlisî'ye ait olan bu manzum kırk hadis tercümesinin (4b-7a) mukaddimesi mensurdur.

Berlin'de kataloglanmamış yazmalar arasında iki nüshasını (Ms.or.oct. 3052, Hs.or. 4669) gördüğümüz bir eser de dikkatimizi çekti. Mukaddimedeki verdiği bilgiye göre sadrazamlık yapmış olan müellif, eseri yazmaya başladığı 1 Receb 1126/13 Temmuz 1714'te mazuldür, Edirne'de dünyaya gelmiştir ve İsmail Paşa'nın oğludur. Nüshalarından birinde "Envâru'l-âşık padişahının oğlu Murâd Şâh ile Esmâ Sultân'ın hikâyesidir" notunu taşıyan eser, mensur bir hikâyedir. İlki 122, ikincisi 159 varaktan oluşan nüshalar tamdır. Dünyada yazılmadık kitap, işitilmedik söz kalmadığını söyleyen ve eserine *Fevâ'id-i İhvân* adını veren müellif, okuyup işittiklerinden hoş latifeleri, nadir hikâyeleri ve faydalı sözleri bir araya getirmek suretiyle bahse konu eseri kaleme aldığını söylemektedir. Bu eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 3120 ve Milli Kütüphane, Yz. A 6418'de kayıtlı birer nüshası daha mevcuttur; başka nüshalarının olması imkân dâhilindedir.

²⁷ Âlî ve Mehmed Dâgî arasındaki münasebet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öngören 1997.

Muhtelif kütüphanelerde ve koleksiyonlarda Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin (ö. 1628) şiirlerini ihtiva eden pek çok yazma mevcuttur. Ms.or.oct. 3367'de kayıtlı nüshayı özel ve önemli kılan husus ise Hüdâyî'nin el yazısıyla şiirlerini ve notlarını ihtiva etmesidir. Söz konusu kısımlar yazma sahifelerine yapıştırılmış ve etrafına varak cetvel çizilmiş, altlarına zer mürekkeple "Hatt-ı Azîz," "Hatt-ı Pîr" kaydı düşülmüştür. Toplam dokuz şiir ve iki nottur. Şiirlerin hepsi bilinen eserlerdir. 1a'daki nota göre kitap bizzat Azîz Mahmûd Hüdâyî tarafından vakfedilmiştir.

Kınalızâde Hasan Çelebi'nin (ö. 1604) şüara tezkiresinin, 1010/1602'de istinsah edilen ve restorasyonu 2019'da tamamlanan, ortalamanın üstü fiziki özelliklere sahip nüshasının (Hs.or. 1935), kütüphanesiyle meşhur Âtîf Efendi (ö. 1742) sülalesinden Reisülküttap Mehmed Celâleddîn'in temellük kaydını taşıması sürpriz değildir. 1a'daki mühürlerden birinde "Ola Mehmed Celâl / Mazhar-ı sırr-ı cemâl," diğesinde ise "Bâkî heme ûst cümle fânîst" yazmaktadır. Bu mısra, Tahir Bey'in bildirdiğine göre Bâkî'nin mühründeki beytin ikinci mısraıdır (Mehmed Tahir 2016: c. 2, 521).

Dikkatimizi çeken bir diğere yazma ise basılmasında sakınca görülmediğine dair kayıt düşülen, fakat basım bilgilerine ulaşamadığımız *Metn-i Telhîs Tercemesi: Esrâr-ı Belâgat* başlıklı eserin birinci cildir (Hs.or. 4638). Meâni, beyan ve bedî' konularını ihtiva eden bu cilt, Hatîb el-Kazvî'nin (ö. 739), Sekkâkî'nin (ö. 1229) *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserinden ihtisar ettiği ve *Telhîsü'l-Miftâh* adını verdiği eserin tercümesidir. Batı tarzı bir mukaddimeye sahip olan eser, 193 varaktan müteşekkildir. Rika hat ile yazılmıştır. Nüsha üzerindeki "Tabedilebilir" kaydı, 11 Haziran 1304/23 Haziran 1888 tarihinde düşülmüş, ayrıca kayıt numarası verilmiş ve kaydedildiği not edilmiştir. Medreselerde yaygın olarak okutulan *Telhîsü'l-Miftâh*'ın tercümesinin okul kitabı olarak hazırlanmış olması mümkündür. Nitekim kısa takdim yazısında mütercim, hataları için "maarifperverân-ı asrdan" affını rica etmektedir.

Mehmed Rif'at tarafından telif edilen *İki Sevâdâzede yâhûd Hâtıra Defterinden Birkaç Sahîfe* adlı kısa bir hikâyeye Ms.or.quart. 1768 numara ile müstakilen kayıtlıdır. İstinsahı 27 Eylül 1310/9 Ekim 1894'te tamamlanmıştır. Metnin gözden geçirildiği ve bazı tashihler yapıldığı anlaşılmaktadır. Başlığın ilk kısmı tashih esnasında silinmiştir.

19. asırda yaşamış Nûrî mahlasını kullanan Beşiktaş Naibi Hafız Rif'at Efendi'ye ait olan divan (Ms.or.oct. 3212), yazmadaki notlara göre tebyiz edilmek üzere müstensih için hazırlanan nüsha olmalıdır. Çok tashih görmüştür. Yazmada 4b-185b arasında yer alan divanın başka bir nüshası tespit edilememiştir.

Şairinin kimliğini tespit etmeye muvaffak olmadığımız bir diğer mürettep divan intibasını uyandıran eser de Hs.or. 13966'da kayıtlıdır. 19. asırda yaşamış Enver mahlaslı bir şairin şiirlerini ihtiva eden ve mecmua şeklinde istinsah edilen nüsha, 71 varaktan müteşekkildir.

Koleksiyondaki en nadide parçalardan biri, Latîfi (ö. 1582) tezkiresinin, müellif nüshasından istinsah edildiği ve bizzat Latîfi ile mukabele edilip yazar tarafından notlandığı kaydını taşıyan nüshasıdır (Ms.or.oct. 1622). 203a'da şu kayıt yer alır: "Müellif nüshasından oldu tesvîd." 203b'deki not ise şöyledir: "Nüsha-i müellifden kitâb kitâbet kılınmıştır. Bizzât kendi mukâbelesinde mukâbele olunmuştur." Söz konusu yazmanın sayfalarında muhtelif notlar mevcuttur. Yapılacak bir çalışma ile iki versiyon olarak telif edildiği bilinen tezkirede, müellifin ne gibi müdahalelerde bulunduğunu tespit etmek, edebiyat tarihi ve biyografi yazıcılığı açısından mühimdir. Eserin Hs.or. 13735'te kayıtlı nüshası ise tezkirenin muhtasarı vaziyetindedir. Bu meyanda şunu da ifade etmek gerekir. Müellif nüshalarının ve müellif nüshalarından istinsah edilen yazmaların kıymetli olduğu bilinmektedir. Bu sebeple söz konusu kayıtlara ihtiyatla yaklaşmakta fayda vardır. Koleksiyonda rastladığımız bu tarz bir iki eseri daha kaydetmekte fayda görüyoruz: Birrî'nin *Bülbüliyye* adlı eserinin (Hs.or. 5861) sonunda müellifin ketebe kaydı istinsah edilmiş ve takip eden ferağ kaydında yazmanın, müellif nüshasından istinsah edildiği notu düşülmüştür. Seyyid Mustafa'nın *Ferâ'idü'l-Akâ'idü'l-Behiyye fî Halli Müşkilâti't-Tarîkati'l-Muhammediyye* adlı eseri (Hs.or. 5556) için de musannif nüshasından istinsah edildiği belirtilmiştir. Birgivi'nin yüzlerce nüshası olan *Vasiyyetnâme*'sinin Hs.or. 6002'de kayıtlı nüshasında ise "Musannif hattı nüshadan yazılıp mukabele olunan nüshadan istinsah edilmiş ve mukabele edilmiştir" notu bulunmaktadır.

Hs.or. 4823 numarada Mustafa Behcet b. Mehmed Sâlim tarafından kaleme alınan *Edvâ'ü'l-Behce fî Şerhi'l-Münferice* adını taşıyan *Kasîde-i*

Münferice şerhi mevcuttur. 48 varaktan müteşekkil olan nüsha otograftır. 1a'daki nota göre müellif, 16 günde biri müsvedde, üçü temize çekilmiş nüshalar olmak üzere aynı eserin dört nüshasını tamamlamıştır.

Bir diğer edebî metin, *Gülşen-i Râz'*ın başka bir nüshasına rastlayamadığımız manzum tercümesidir (Hs.or. 4626). Her sahifede iki sütun olmak üzere 11 satır ihtiva eden nüsha 107 varaktır. Aslı Şebüsterî (ö. 720) tarafından kaleme alınan ve Emîr Hüseyinî Herevî'nin sorularına verilen cevaplardan müteşekkil olan eser, Türkçeye muhtelif zamanlarda tercüme edilmişse de anlaşıldığı kadarıyla koleksiyonda gördüğümüz eser, henüz literatüre girmemiştir. Baş tarafı eksik olan nüshanın hatimesine göre tercüme Mahmûd Dâlîn(?)'e aittir. Metinde çokça vezin hatası vardır.

Deri üzerine ipek kumaşla kaplı cilde sahip Ms.or.oct. 2042 numaralı yazma Kemâlpaşazâde'nin (ö. 1537) *Nigârîstân'*ıdır. Nüshayı dikkate değer kılan husus ise satır arası düzensiz tercüme ve derkenarlar ile memlu olmasıdır.

Hs.or. 8381'deki yazmayı öne çıkaran iki husus vardır. Bunlardan biri eserin 1212/1798'de Reisülküttap olan Âtîf Ahmed Efendi (ö. 1806) tarafından telif edildiği yönündeki tespittir, ikincisi ise bu tespitin İsmail Saib Efendi (ö. 1940) tarafından yapılmış olmasıdır. 2b-15b arasında yer alan ve talik hatla yazılan, *Mu'âşaka* başlıklı mensur metin, galiz ifadeler ihtiva eden bir "zenperest hikâyesidir." Yazmaya sonradan ilave edilen bir sahifeye Arap harfleriyle alınmış notta eser hakkında birtakım değerlendirme ve çıkarımlarda bulunulmuştur. İsmail Saib Efendi'nin tespiti de bu notta nakledilmektedir.

20. asrın meşhur Türkoloji âlimlerinden Karl Süsseim'in (ö. 1947) kendisi için oluşturduğu anlaşılan ve 340 yazmanın yanı sıra süreli yayın ve matbu eser de ihtiva eden kütüphanesi, 1960 yılında Berlin Devlet Kütüphanesi tarafından satın alınmıştır. Kahir ekseriyeti Türkçe eserlerden oluşan yazmalarda münşeat ve şiir mecmualarının oranı dikkat çekmektedir. Elsin-i selâseye vukufu olan Karl Süsseim, hatıratını Arapça ve Türkçe kaleme alacak kadar uzmanlık sahasıyla bütünleşmiş bir âlimdir. Farklı vesilelerle İstanbul'da bulunmuş, İsmail Saib Efendi'nin dairesine katılmıştır. Münih'te akademik görev ifa ederken Yahudi olması dolayısıyla artan siyasi baskı sebebiyle Türkiye'ye

iltica etmiş ve ölene kadar İstanbul'da yaşamıştır. Ortaköy Musevi Kabristanı'nda medfundur. Süsseim hakkında ilk elden malûmat, Türkçe ve Arapça kaleme aldığı günlüklerinde yer alır (Hs.or. 1135, 12 ayrı defter hâlinedir. Numaralandırmadan anlaşıldığına göre dokuz defter kayıptır. 20 ve 21. defterler Arapçadır). Çoğunlukla *Hayâtımın Ahvâl-i Rûz-merresi* başlığını taşıyan ve 1908-1940 yıllarını kapsayan bu günlükler, Süsseim'in koleksiyonu ile birlikte Berlin Devlet Kütüphanesi'ne intikal etmiş, bu günlüklerden hareketle Süsseim'in biyografisi yazılmıştır (Flemming ve Schmidt 2002). Hs.or. 10648 numarada kayıtlı tereke klasöründe de Türkoloji açısından ele alınıp incelenmeye değer malzeme bulunmaktadır. Süsseim'in terekesinden çıkan 10 ayrı zarfı barındıran bu klasörde Süsseim'in yazışmalarından matbu ve yazma koleksiyonuyla ilgili kataloglama çalışmalarına kadar muhtelif evrak yer almaktadır.

Kayda değer bir diğer nüsha Molla Câmî'nin (ö. 1492) *Cilâ'ü'r-Rûh Kasîdesi*'nin şerhini ihtiva etmektedir (Hs.or. 5201). 22 varaktan müteşekkil olan nüsha tamdır. Şerhin başka bir nüshası tespit edilememiştir.

Ms.or.oct. 3213'te kayıtlı yazma, Milli Kütüphane'de (Yz FB 341) ve Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde (Galata Mevlevihanesi, 17/2) birer nüshası bulunan *Seyyid Ra'ûfî Dîvânçesi*'nin üçüncü bir nüshasını (41b-55a) ihtiva etmesi hasebiyle burada zikredilmeye değerdir.

II. Mahmud (ö. 1839) devrinde, 1236/1821'de telif edilen ve *Risâle-i Arûsiyye* adını taşıyan, mukaddimesi manzum olarak kaleme alınmış mensur hikâye (Hs.or. 4648), 40 varaktan müteşekkildir. Nüsha 1240/1825'te istinsah edilmiştir.

Bir diğer mensur hikâye de Ms.or.fol. 3391'de kayıtlı olan *Hikâyât-ı İsfendiyâr Şâh*'tır. Ferağ kaydındaki ifadeden Farsî(?) Mehmed Paşa tarafından kaleme alındığını düşünmek mümkündür. Aslen iki cilt olan eser, bir ciltte toplanmıştır. 199 varaktır. İstinsahı 1201/1787'de tamamlanmıştır.

Kasîde-i Bürde²⁸

Türk diline en çok çevirisi yapılan ve en çok şerh edilen eserlerden biri Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'sidir. Buna bağlı olarak koleksiyonlarda en çok karşılaşılan eser gruplarından biri *Kasîde-i Bürde* tercüme ve şerhleridir. Berlin'de de durum farklı değildir. Aralarında henüz literatüre girmemiş eserler olduğu da zannedilmektedir. Bunlardan biri Nuh Nasûh b. İsmail el-Çerkesî tarafından 1307/1890'da yazılan *Nebîzü'ş-Şürûh* adlı şerhtir. Bu isim ebced hesabına göre verilmiştir. Hs.or. 5260'ta kayıtlı nüshanın istinsahı 1324/1906'da tamamlanmıştır. Eser 6b-166a arasındadır; 1b-4a'da fihrist yer almaktadır. Her sahifede 23 satır ihtiva eden nüsha, nesih hatla yazılmıştır; tamdır. Mukaddimedeki beyanına göre müellif, Mısır'da tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönmüş ve 1297/1880'de bir akşam Sadrazam Kadri Paşa'nın (ö. 1884) hanesine misafir olmuştur. Orada bulunan bir Fransız, kendisinin Kahire'den geldiğini öğrenince cebinden bir *Kasîde-i Bürde* nüshası ile Fransızca tercüme ve şerhini çıkarıp okumaya başlamıştır. Bu durumdan etkilendiğini dile getiren ve Fransız misafirin kendi tercüme ve şerhi olan eseri, Paris'e hediye edeceğini söylediğini nakleden Nuh Nasûh, şerhini söz konusu vaka üzerine yazmıştır.

Hs.or. 5151'de bulunan yazma da müstakilen mensur *Kasîde-i Bürde* şerhidir. Her sayfada iki satır kasidenin aslî iki beytine, beşer satır bu beyitlerin nesren açıklaması olmak üzere iki beytin şerhine ve son satır ise her sayfada aynen tekrar eden Arapça duaya ayrılmıştır. İstinsahı 1146/1734'te tamamlanan, 42 varaktan müteşekkil olan nüsha tamdır. Müellifi tespit edilememiştir.

Kataloglanmamış yazmalar arasındaki bir diğer *Kasîde-i Bürde* şerhi İskilipli Abdülkâdir b. İsmail'e aittir, manzum bir girişten sonra Arapça bir mukaddime ihtiva eden eser Türkçe ve Arapça karışık yazılmıştır. Eserin yazımı 1268/1852 senesinde tamamlanmıştır. Hs.or. 4572'de kayıtlı yazma 117 varaktan müteşekkildir, 1b-114b arasında yer alan şerh, tamdır ve derkenar notlara sahiptir.

²⁸ *Kasîde-i Bürde* bahsi için Bünyamin Ayçiçeği'nin bilgisine başvurulmuş ve çalışmalarına müracaat edilmiştir (Söz konusu çalışmalar için bkz. Ayçiçeği 2015, 2016, 2018 ve 2020).

Pek çok manzum metin ihtiva eden Ms.or.oct. 3091 numaralı yazmada da Hayret(?)'in *Tahmîs-i Kasîde-i Bürde'si* (59b-65a) ile Nahîfî'nin (ö. 1738) tahmisi (66b-79a) yer almaktadır. Nahîfî'nin eseri bilinmektedir fakat Hayret(?) hakkında literatüre giren bir tahmis görülememiştir.

Burada ayrıca *Kasîde-i Bürde* ile alakalı bilinen diğer metinleri de not etmek isteriz. 10 civarında eserin bulunduğu yazmada (Hs.or. 14427) *Kasîde-i Bürde'nin* aslı ile birlikte üç manzum tercümesi yer alır (80b-99b). Bunların derkenar olanları Kâfiyeci Mustafa Çelebi ve Ömer Rûşenî'ye (ö. 1487) aittir. Diğeri ise Şemseddin Sivasî (ö. 1597) tercümesidir. Hs.or. 4889'da bulunan *Kasîde-i Bürde Şerhi* (2b-33b) ise Sa'dullâh el-Halvetî'nin bir müridi tarafından kaleme alınmıştır, mukaddimesindeki bilgiye göre Farsçadan tercüme edilmiştir ve başkasına ait manzum *Kasîde-i Bürde* çevirisi ihtiva etmektedir. Hs.or. 5002'deki nüsha ile Hs.or. 15033'teki nüsha bu metnin mukaddimesiz hâlidir. Hs.or. 14425'te kayıtlı yazma Abdullah el-Hulvânî'nin manzum *Kasîde-i Bürde* tercümesidir. Tam olan nüsha 12 varaktan müteşekkildir. Hs.or. 4645'te ise Mustafa Maksûd Resâ'nın (ö. 1853) mensur mukaddime ve hatimeyi de ihtiva eden *Kasîde-i Bürde'yi* tahmisi yer almaktadır. Hs.or. 14290 numaralı yazmada da Le'âlî'nin *Kasîde-i Bürde Şerhi* (87b-105b) vardır.

Sözlükler

Türkçe yazma ihtiva eden her koleksiyonda olduğu gibi burada da mensur sözlükler, bilhassa manzum sözlükler dikkat çekecek nispettedir. Bunlar arasında birinciliği ise her zamanki gibi *Tuhfe-i Şâhidî* adlı Türkçe-Farsça manzum sözlük almaktadır.

Nesih hatla vücut bulan, 116 varaktan ibaret Ms.or.oct. 302 numaralı yazmada Bahâ'eddîn Abdurrahmân el-Magalkaravî'nin *Mu'aşşerâtü's-Sihriyye* (1b-50b), *U'cûbetü'l-Garâyib* (51b-86b) ve *Nizâm-ı Le'âlî* (87b-116a) adlı sözlükleri bulunmaktadır. Arapça-Farsça sözlük olan *Nizâm-ı Le'âlî* kaynaklarda *Tâcü'l-Menâzum ve'l-Muhammediyye* adıyla geçen eserdir (Arslan 2019). İlk iki eserden *Mu'aşşerâtü's-Sihriyye* adlı Arapça-Farsça manzum sözlükte satır aralarında kelimelerin Türkçe anlamları; Türkçe-Arapça manzum sözlük olan *U'cûbetü'l-Garâyib'de* ise satır aralarında kelimelerin Farsça anlamları yer alır. İncelenmeye değer bir nüshadır.

Hs.or. 14408 numarada kayıtlı yazma dil öğrenimiyle alakalı metinler ihtiva etmektedir. 1b-16b arasında yer alan ilk eser *Nazmü'l-Esâmî* adlı Türkçe-Farsça manzum sözlüktür. 17a-18a'da hatimesinde *Latîfe-i Surûrî* adını taşıyan, Farsça emsile hakkında başı eksik bir metin; 18b-28b arasında *Tuhfetü'l-Fürsi's-Sahîh* başlığı not edilmiş, mukaddime ve hatime kısımları bulunmayan, 16. asır şairlerinden Revânî'nin bir beyti ile başlayan Türkçe-Farsça manzum sözlük; 29b-35a arasında Kerîmî'nin Türkçe-Arapça-Farsça manzum sözlüğü; 37b-53a arasında Ahmed adında bir çocuk için Hızır tarafından yazıldığı belirtilen *Lügatü's-Sıbyân* adlı Türkçe-Arapça manzum sözlük; 55b-92a arasında gramerle alakalı Farsça-Türkçe bir eser; 93b-122a arasında Farsça hakkında Türkçe bir metin yer almaktadır. *Lügatü's-Sıbyân* ve *Tuhfetü'l-Fürsi's-Sahîh* adlı eserlerin başka bir nüshası görebildiğimiz kadarıyla henüz tespit edilmemiştir. Bu eserlerin ilki, ayrıca derkenar şerhler ihtiva etmesi bakımından mühimdir.

Bir diğer not edilmesi gereken yazma ise Türkçe-Arapça manzum sözlükler arasında popüler olan ve bu dillerde en çok baskısı yapılan *Sübha-i Sıbyân*'ın manzum mukaddimesi öncesinde Arapça mensur mukaddime bulunan nüshasıdır (Hs.or. 3100). Burada müellif esere verdiği adı ilan ederken sözlükte takip ettiği yöntem hakkında da bilgi vermektedir. Nüsha 1149/1736'da istinsah edilmiştir.

Ms.or.oct. 2706'da kayıtlı yazma, Türkçe dil içi bir lügattir. Eczacılıkla alakalı bir sözlük olduğu anlaşılmaktadır. Eser 1b-266a arasındadır. 267a'daki kayda göre eserin müellifleri Beşiktaşlı Tabip Ahmed ile oğlu Ali Rıza'dır. Söz konusu kayıt oğul Ali Rıza tarafından 1250/1834'te düşülmüştür. Burada zikredilmeye değer gördüğümüz bir diğer metin ise muhtemelen eczacılık sözlüğü olarak hazırlanan Fransızca-Arapça-Türkçe üç dilli sözlüktür (Hs.or. 6048, 52a-59b). Fransızca kelimeler Arap harfleriyle imlâ edilmiştir.

Tıp

Koleksiyonun en değerlilerinden addedilmesi gereken ve 100'den fazla eseri ihtiva eden 25 cilt yazma, Osmanlı Devleti ordusunda hekim olarak vazife ifa eden ve yurtiçi, yurtdışı pek çok görevde bulunan, Bînevâ mahlaslı Mehmed Şâkir İbrahim'in (ö. 1899) terekesindedir. Neredeyse tamamı otograf olan bu yazmalar arasında henüz

neşredilmemiş ve herhangi bir çalışmaya konu olmamış pek çok telifat vardır. Bu devasa külliyat maalesef çoğunlukla düzensiz bir şekilde oluşturulmuş müsveddelerden ibarettir. İlgi sahasının hayli geniş olduğu anlaşılan müellifin metinleri genellikle tıp, tıp tarihi, hatırat, edebiyat, dil, din, tarih vb. konulardadır. Pek çoğunun başına bizzat müellif tarafından neşredilmek üzere yazıldıkları notu düşülmüş, ayrıca neredeyse tamamında yazmaya başlama tarihi ve bir kısmında da tamamlanma tarihi kaydedilmiştir. *Kuyûdât* adını taşıyan ve üç bölümden oluşan metin, Mehmed Şâkir'in otobiyografisidir. Doğumundan 1312/1897 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır (Ms.or.quart. 1622). Bu eserin varlığıyla alakalı başka bir kayda rastlanmamıştır. Önemli vazifelerde bulunmuş bir asker hekimin otobiyografisi olması hasebiyle gün yüzüne çıkarılmasının faydalı olacağı muhakkaktır.

Bursalı Tahir Bey, Mehmed Şâkir'in burada zikredilecek eserlerinin bir kısmından haberdardır. Ona göre elsine-i selâse yanında Fransızca'yı da çok iyi bilen Mehmed Şâkir, çalışkan bir zattır (Mehmed Tahir 2016: c. 3, 1180). İsmal Ünver (ö. 1986) ise görevleri ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra Mehmed Şâkir'i 19. asrın önde gelen tıp tarihçilerinden biri addetmektedir.²⁹ Tahir Bey'in matbu olmayan eserler arasında zikrettikleri, büyük ihtimalle şu an Berlin'de bulunan nüshalardır. 1927'de koleksiyona dâhil olmuşlardır. Bu yazmalar, muhtemelen karmaşık şekilde tutulan notlar intibarı uyandırmaları sebebiyle ve yazının pek okunaklı olmaması yüzünden söz konusu tarihten sonra basılan kataloglarda yer bulamamıştır. Ayrıca o tarihlerde koleksiyona dâhil olan yazmaların, ebatlarına göre tasnife tâbi tutulmaları sebebiyle Mehmed Şâkir yazmaları farklı raflarda bulunmaktadır. Önümüze farklı zamanlarda gelen yazmaları, müellifine göre ayrıca toparlayıp bir arada listelemeye çalıştık. Buna rağmen gözümüzden kaçan nüsha olması muhtemeldir.

1301-1303/1884-1886 yılları arasında tamamladığı "erîbât, tabâbet ve ebyâtan müntehab" diye notladığı iki kısımdan müteşekkil müsvedde Ms.or.oct. 3136'da kayıtlıdır. Burada elsine-i selâsenin yanında Fransızca notlar da yer alır. Ms.or.oct. 2646'daki yazma, meşhur cerrahların

²⁹ Ünver'e göre *Osmanlı Müellifleri*'nde zikredilen eserleri, makaleyi neşrettiği tarihte henüz bilinmemektedir (Ünver 1942: 32-34).

biyografileri, muhtelif hastalıklar ile bunların teşhisleri ve hariciye doktorlarından bâhistir, ayrıca ders notlarını içermektedir.

Daha sonra neşredildiği bilinen *Tekmiletü'd-Dem* (Ms.or.quart. 1631, 1b-26b) Mehmed Şâkir yazmaları arasında mühim bir mevki işgal etmektedir. Birden fazla kez istinsah edilmiş ve muhteva geliştirilmiştir. Aynı yazmada ikinci sırada *Defter-i Maḥsus: Hazine-i Emvat* (28a-46b) ve *Mukaddimetü'l-Mevt* (47b-64a) başlıklarını taşıyan iki eser daha vardır. Benzer eser ise Ms.or.quart. 1626'da *Sefîne-i Emvât* adıyla karşımıza çıkmaktadır. *Tekmiletü'd-Dem*'in bir başka nüshası Ms.or.quart. 1627-II'de 3a-92b arasındadır. Bunun öncülleri ise Ms.or.quart. 1627-I'de yer alır. İlki *Târîh-i Keşf-i Deverân-ı Dem* (2a-78b, öğrenciyken Fransızcadan tercüme ettiği eseri tekrar yazdığını belirtmektedir), ikincisi ise *Mebhasü'd-Dem* (80a-104b, bir önceki kitabının ikinci cüzü olarak daha önce yazdığını kaydetmiştir) adını taşır. Ms.or.oct. 2643'te kayıtlı yazmanın ilk cildinde *Târîh-i Keşf-i Deverân-ı Dem* adlı rika ile istinsah edilmiş eser yer alır (2b-152a), bu metin Mehmed Şâkir tarafından tashih edilmiştir. Yine bu yazmada Beylerbeyi, Kuleli, Aydın ve Görüce görevleri esnasında hazırladığı müsveddeler bulunmaktadır. Aynı numarada kayıtlı üçüncü ciltte ise Debre görevi esnasında hayat bulan çalışmalar vardır. Bu cildin büyük bir bölümü mekabir bahislerine ayrılmış müstakil eserlerden ibarettir.

Ms.or.fol. 4136'da kayıtlı yazmanın ilk cildinde Haydarpaşa Hastanesi'nde talebe okuturken derste irat edeceği nutkun notları (1a-16b), *Tekmiletü'd-Dem Risalesi* (22a-43b), *Nefs-i Nâtıka* tercümesi (44a-49b), kan, can ve ciğer kelimeleriyle ilgili Türkçe, Farsça atasözleri ve tabirler (50a-58a) ile muhtelif metinler yer alır. Buradaki bazı metinler gazete/dergi yazıları gibidir.

Vefat eden kardeşinin hatırasına hazırladığı eseri *Hâtıra-i Ahmed Şefîk-i Garîk mine'l-Edebiyyât* adını taşır (Ms.or.quart. 1628, 1a-33a).

Ms.or.quart. 1624'te yer alan *Mecmû'a-i Edebiyyât* ve *Mecmû'a-i Edeb* adlarını taşıyan eserde faydalı görülen bilgiler gelişigüzel bir şekilde kayda geçirilmiştir. Yurtiçinde ve yurtdışında pek çok görevde bulunan Mehmed Şâkir, görev yerleriyle alakalı eserler de vücuda getirmiştir. Hindistan'da bulunduğu yıllarda kaleme aldıklarını birkaç ciltte bir araya getirmiştir. Ms.or.quart. 1625'te kayıtlı yazmanın ilk cildinde yer alan

metinler arasında *Yâdigâr-ı Şebâne-i Cem'iyet-i Edebiyye-i İslâmiyye der-Tamhol* (1a-111b), *Yâdigâr-ı Pîçâpûr* (112a-151a), *Yâdigâr-ı Haydarâbâd Dekken* (152a-208a), *Yâdigâr-ı Ahsenâbâd'ı* (209a-264a); ikinci cildinde ise *Yâdigâr-ı Misor* (1a-44a), *Yâdigâr-ı Medras* (46b-93a), *Yâdigâr-ı Pûndîşîrî* (94b-141a) ve *Yâdigâr-ı Nâkûr-ı Şerîf'i* (142b-187a) saymak mümkündür. Ms.or.oct. 2657'de kayıtlı yazmada ise *Yâdigâr-ı Makbere-i Nûreddîn Cihângîr Han b. Celâleddîn Muhammed Ekber Şâh* (Lahor hatıratıdır), *Yâdigâr-ı Şehr-i Lahor* ve *Yâdigâr-ı Keşmîr* olmak üzere üç müstakil müsvedde yer alır. İki ciltten oluşan Ms.or.oct. 2645'te kayıtlı yazmada da Hintçe ve Türkçe kelimelerin not edildiği küçük defterler ile Agra, Matra ve Bombay gibi şehirlerin hatıratı bulunmaktadır. Hicaz görevi esnasında da *Yâdigâr-ı Hicâz* vücut bulmuştur (Ms.or.quart. 1632, 2b-391b). Görevli olarak bulunduğu Yemen'deki hatırat ve notları Ms.or.fol. 4136'dadır. Pek çok farklı alt başlıkta küçük küçük eserlerin yer aldığı kitabın üst adı *Yâdigâr-ı San'â'* dır. Ms.or.fol. 4136'da kayıtlı yazmanın üçüncü cildinde de kahveden Yemenli zevata, Arapça kelime açıklamalarına kadar Sanâ'da yazdığı muhtelif metinler vardır. Ms.or.oct. 2647 numarada kayıtlı eser *Yâdigâr-ı Hânkûn* başlığını taşır. Ms.or.quart. 1623'te *Yâdigâr-ı Beyt-i Makdis* yer alır.

Mehmed Şâkir'in çalışmaları arasında kolera da önemli bir yer tutmaktadır. Ms.or.quart. 1633'te yer alan ve 10 defterden oluşan (2a-642b) eser *Hindustân Kolerası ve Irâkın Islâhât-ı Sıhhiyyesi* adını taşımaktadır. Ms.or.fol. 4135'teki eserler ise büyük ölçüde reddiyelerden oluşmaktadır. Bunlar Hacılar hakkında Batılı bir tabibe reddiyesi (2a-33a), Zenzem hakkında hazırlanan raporun tercümesi de dâhil olmak üzere aynı konuda muhtelif metinlerdir (56a-100b). Ms.or.oct. 2644'te muhtelif derlemeler ve notlar vardır.

Tıp sahasını alakadar eden bir diğer grup ise Meclis-i Sıhhiye'ye ait zabıt tutanaklarıdır. 3 cilt hâlindeki bu tutanaklar 1879 (Hs.or. 13734, 2b-151a), 1880 (Hs.or. 13697, 2b-150a) ve 1881 (Hs.or. 13733, 1b-179a) senelerini kapsamaktadır.

Muhtelif Eserler

Hs.or. 5420'de kayıtlı eser *Şerh-i Kavâ'id-i İ'râb'ın* Mehmed ibnü'ş-Şeyh Ramazan tarafından Türkçeye tercümesidir. Tercüme 1125/1713'te tamamlanmıştır. Muhtemelen otograftır. Eser, İbn Hişâm en-Nahvî'nin

eserinin Kâfiyeci (ö. 1474) tarafından *Şerhü'l-İ'râb an Kavâ'idil-İ'râb* adıyla yapılmış tercümesinin şerhidir.

Kınalızâde'nin yukarıda başka bir vesile ile zikri geçen *Ahlâk-ı Alâyî* adlı eserinin muhtasarı, *Telhîs-i Ahlâk* adıyla Hs.or. 4630'da kayıtlıdır. Talik hatla yazılan ve 2b-100b arasında yer alan metin, Osmanzâde'nin (ö. 1724) ve Yağlıkçızâde'nin (ö. 1895) ihtisarlarından farklıdır.

Hs.or. 14964 numarada kayıtlı "Şerh-i İştikâk" notunu taşıyan sonu eksik metin (1b-16b), mukaddimesinden anlaşıldığı kadarıyla Tirevî Müderris Mehmed Efendi'nin takrir ve tahrirlerinden, ayrıca Arapça eserlerden istifade edilerek vücuda getirilmiştir ve "iştikâk-ı emsile-i muhtelif" hakkındadır. Metnin, tahsil hayatlarının henüz başında olan çocuklara faydalı olması amaçlanmıştır.

Felâhatname türündeki *Revnak-ı Bostân* ile birlikte ciltlenen (Hs.or. 5452) *Revnak-ı Gülşen* adlı eser de bir felâhatnamedir, 1147/1734'te telif edilmiştir ve mensurdur (38b-51b).

Muhtemelen tabedilmek üzere hazırlanan veya tabedilmiş bir nüshadan istinsah edilen *İpek Böceği Hakkında Ma'lûmât-ı İbtidâ'iyye* başlığını taşıyan eser (Hs.or. 5266), 92 varaktan ibarettir. Geç dönem istinsahıdır. Konuyla ilgili muhtelif çizimler ihtiva etmektedir. Basıldığına dair bir kayda ulaşılamamıştır.

Mehmed Emîn tarafından telif edilen *Risâle-i Nef'ü'l-Arâzî* adlı eser (Hs.or. 4641), 1303/1886'da telif edilmiştir. 25a'da, müellifin mührü vardır, otograf nüsha olmasa dahi müellifin elindeki bir nüsha olduğunu söylemek mümkündür.

Ms.or.oct. 2555'te kayıtlı *Risâle-i Hattâtîn* adlı eser, muhtemelen geç dönemde kendisi de hattat olan bir zat tarafından kaleme alınmıştır. Her sayfada 15 satır olmak üzere 36 varaktan müteşekkildir. Metin 3b-35b arasındadır. Nüshayı dikkat çekici kılan hususlardan biri de 3a'daki temellük kaydının, Hattat Keskin Mustafa Efendi'nin (ö. 1795'ten sonra) mahdumu Resmî Osman Efendi'ye ait olmasıdır. Kaydın altında Resmî Osman Efendi'nin mührü de yer almaktadır. Bu yazma konusunda bilgisine başvurduğumuz Uğur Derman, elimizdeki ilk ve son sahifelere bakarak yaptığı değerlendirmede eseri daha önce -büyük ihtimalle- görmediğini dile getirmiştir.

Koleksiyonda fiziki özellikleri bakımından öne çıkan yazmalar da mevcuttur. *Ruh-i Bağdâdî Dîvânı*'nın 1268/1852'de Seyyid Abdî tarafından istinsah edilen nüshası (Hs.or. 6559) tezhipleriyle, hattıyla, son dönem özelliklerini taşıyan cildiyle enfes bir nüshadır. *Hâtem Dîvânı* (Hs.or. 9738), eksik lake cilde sahiptir, cilt koruma sayfalarında ise karşılıklı ikişer sayfa olmak üzere kâti' mevcuttur. Ayrıca şiraze usulüne benzer şekilde hazırlanmış ip ayrıca sahiptir. Tezhibi ve hattı da değerlendirildiğinde yazma eserlerle ilgili zanaatler açısından ele alınmayı hak eden bir nüshadır. *Nedîm Dîvânı*'nın Hs.or. 1022 numarada kayıtlı nüshasının barok tarzda hazırlanmış ünvan tezhibini de burada kayıtlara geçirmek doğru olacaktır.

İnşâ-i Mergûb adlı talebe kitabının Hs.or. 4643'te kayıtlı bulunan nüshası, fiziki özellikler bakımından öne çıkmaktadır. Bu eserle ilgili tıpkıbasım yapılması düşünüldüğünde akılda tutulması gereken bir nüshadır. İstinsahı 1238/1823'te tamamlanmıştır. Müstensihi Enderun-ı Hazine-i Hümayun'dan Mehmed Belîg'dir. Burada yeri gelmişken *Fî Elfâzi'l-Mektûbe alâ Zuhûri'l-Mekâtib* başlığını taşıyan eseri (Hs.or. 1144) kaydetmekte fayda vardır. Bölümlerine ve türlerine göre mektup klişelerinin tasnif edildiği bu nüsha Süsheim yazmalarındandır.

Matrakçı Nasuh'a (ö. 1564) ait olan *Fethnâme-i Karaboğdan* (Hs.or. 9673) da özel bir nüshadır. İstanbul-Seçav (Suceava) arasındaki menzilleri her iki yönde de gösteren bir liste (18b-20b) ile iki çizim ihtiva etmektedir (18b, 20b). 946/1539'da istinsah edilmiştir. *Behcetü't-Tevârih*'in Mustafa el-Fârisî tarafından *Mahbûbü Kulûbi'l-Ârifîn* adıyla yapılan tercümesinin Hs.or. 9642'de kayıtlı nüshası, Nişâncızâde Muhyiddin Ahmed'in *Mir'âtü'l-Kâ'inât* adlı eserinin nüshası (Hs.or. 2302), Ahmed Tâhir'in *Cedvel-i Ahkâm-ı Külliye-i Sâl alâ Tarîki'l-İcmâl* adlı eserinin nüshası (Hs.or. 13971), Fethullâh Efendi b. Feyzullâh Efendi'nin itina ile hazırlanmış vakfiyesi ve zeyllerini ihtiva eden yazma (Hs.or. 6987) burada zikredilebilecek özel nüshalardır. Keçecizâde İzzet Molla'nın (ö. 1829) *Bahâr-ı Efkâr* adlı divanının Hs.or. 6560'ta kayıtlı nüshasını ise lake cildi sebebiyle anmak gerekir.

Son olarak burada dikkate sunmak istediğimiz bir husus da tanıyanların "hakiki sahaf" olarak andıkları Raif Yelkenci (ö. 1974) ile alakalıdır. Baba Hasan b. Mehmed Şirvânî'nin *Kitâb-ı Şecere Tercemesi*'nin

(Hs.or. 4655) içinde hâlâ duran bir nota göre Kırım dili ve edebiyatı çalışmaları yapan bir zat, kitap hakkında Raif Bey için not hazırlamıştır ve kitabı, içine koyduğu not kâğıdı ile iade etmek niyetindedir. Nota göre Raif Bey yazmalarından olan bu kitap, Mengli Giray emriyle Mevlânâ Ahmed'in *Semere* adlı eserinden tercüme edilmiştir ve "Osmanlı dili ve edebiyatı tesiri altına girmiş Kırım dili ve edebiyatı için ilk numunelerdendir."

Sonuç

"Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Kayıtsız Türkçe Yazmaların Tespiti" Projesi çalışmalarına başladığımızda kütüphanede mevcut olan listede 1348 yazma Osmanlı Türkçesi ile vücuda getirilmiş görünüyordu. Ancak yazmaların 84 adedinin Osmanlı Türkçesine dair herhangi bir metin ihtiva etmediği, bunların Arapça, Farsça, Kürtçe, Çağatay Türkçesi, Süryanice olmak üzere farklı dillerde ve sahalarda yazmalar oldukları tespit edilmiştir. Kayıtlara yazma olarak geçen bir eserin ise matbu olduğu anlaşılmıştır. Bu hususlarda bir yandan gerekli notlar alınırken öte yandan kütüphane yetkilileri bilgilendirilerek kayıtlardaki hataların düzeltilmesi sağlanmıştır.

Proje süresince Berlin Devlet Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü'nde bulunan ve henüz kataloglanmamış olan 1263 yazmanın tespit fişleri oluşturulmuş ve bunların tamamıyla ilgili temel bilgiler, bölümün dünyanın her yerinden ulaşılabilen veritabanına girilmiştir. Bu sayede farklı sahalardan araştırmacıların erişimine açık hâle gelen yazmaların, Şarkiyat Bölümü okuma salonunda görülmesi veya dijital nüshalarının kütüphaneden temin edilmesi artık mümkündür.

Proje kapsamında, Humboldt Üniversitesi, Asya ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü Direktörü Prof. Dr. Ingeborg Baldauf ile özellikle kütüphanenin tercih ettiği transkripsiyon sistemi hakkında ve Pergamon Müzesi eski müdürü Prof. Dr. Claus Peter Haase ile kütüphanedeki Türkçe yazmalar hakkında faydalı görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yine proje kapsamında Berlin Devlet Kütüphanesi Restorasyon Departmanı'nda incelemelerde bulunulmuştur.

Berlin nezdinde şahsi ilişkiler sayesinde başlatılabilen ve yürütülen bu proje çalışmaları esnasında karşılaştığımız en büyük sorun, finansmana dairedir. Projenin mali giderlerinin hemen tamamı ailemizin desteğiyle karşılanmıştır. Kanaatimizce ülkemizdeki resmî ve gayriresmî kurumlar ile araştırma merkezlerinin ilgili birimlerinin yurtdışında bulunan tespitleri yapılmamış Türkçe yazmalar konusunda da projeksiyon geliştirmeleri, muhtelif sahalardaki araştırmalar için azımsanmayacak oranda tahsis edilen bütçelerdeki destek kriterlerini yeniden değerlendirmeleri gerekmektedir.

Kaynakça

- AĞAOĞLU, Gökçehan A. (2013), *Mecmû'a-i Nefise: İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AHLWARDT, Wilhelm (1887-1889), *Die Handschriften Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin: Verzeichniss der Arabischen Handschriften*, Berlin: A. W. Schade's Buchdruckerei.
- AKSOY, Hasan (1991), *Mustafa Âli'nin Manzum Kırk Hadis Tercümelere: İnceleme-Metin*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- AKSOY, Hasan (2004), "Mevlid: Türk Edebiyatı," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 482-484.
- ALTIKULAÇ, Tayyar (1999), "İbnü'l-Cezerî," *DİA*, XX, 551-557.
- ARSLAN, Mustafa (2019), "BAHÂ, Bahâeddîn ibn Abdurrahmân-ı Magalkaravî," <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/baha-bahaeddin-ibn-abdurrahmani> (Erişim Tarihi: 01.05.2020).
- AYÇİÇEĞİ, Bünyamin (2015), "Bûsîrî (ö. 696/1297?)'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa (ö. 1308/1892) Tarafından Yapılan Mensur ve Manzum Tercümesi," *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, XV, 27-102.
- AYÇİÇEĞİ, Bünyamin (2016), "Üsküdarlı Abdülhay Celvetî ve Kasîde-i Bürde Tercümesi," *9. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu, İstanbul, Türkiye, 11 - 13 Kasım 2016*, II, 223-266.

- AYÇİÇEĞİ, Bünyamin (2018), "Busirî'nin Kaside-i Bürde'sinin Geçmişten Günümüze Türkiye Toplumuna Üzerindeki Akademik, Sosyal ve Dini Etkileri," *TÜBİTAK PROJESİ*, Proje nu.: 215K398.
- AYÇİÇEĞİ, Bünyamin (2020), *Necîb Efendi'nin Kasîde-i Bürde Şerhi Muhtasar Tevessül: İnceleme-Tevessül'le Karşılaştırma-Metin*, İstanbul: DBY Yayınları.
- Behiştî (2018), *İskender-nâme*, (Haz. Bünyamin Ayçiçeği), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-206269/behisti-ahmed-iskender-name.html> (Erişim Tarihi: 12.06.2020).
- DEMİR, Erkan (2014), "Tevârîh-i Şâhî fi'l-Ehâdîs-i İlâhî: İnceleme - Metin - Dizin - Sözlük," Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- DEMİR, Erkan (2016), *Tevârîh-i Şâhî fi'l-Ehâdîs-i İlâhî: Analysis-Text-Index-Glossary-Facsimile*, (Ed. Cemal Kafadar ve Gönül Alpay Tekin), Cambridge: Harvard University.
- DEMİREL, Şener (1995), "Behiştî, Heft-Peyker: Metin-İnceleme," Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DOĞAN AVERBEK, Güler (2020), *Bitlisli Şükrî Dîvânı*, İstanbul: DBY Yayınları.
- FLEMMING, Barbara & Jan SCHMIDT (2002), *The Diary of Karl Süsseim (1878-1947): Orientalist between Munich and Istanbul*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- FLEMMING, Barbara (1968), *Türkische Handschriften*, XIII/1, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- FLEMMING, Barbara (2018), "Turkish Manuscripts in the Staatsbibliothek," *Essays on Turkish Literature and History*, Leiden: Brill.
- GÖTZ, Manfred (1968-1979), *Türkische Handschriften*, XIII/2, 4, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal (1970), *Son Hattatlar*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Kâtip Çelebi (1941-1943), *Keşfü'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, (Haz. Şerefettin Yalıtıkaya, Rifat Bilge), Ankara: Maarif Vekaleti.
- KORKMAZ, Zeynep (1995), "Eski Bir Kuduri Çevirisi," *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Türk Dil Kurumu, I, 355-359.

- Mehmed Tahir (2016), *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. Mehmet Ali Yekta Saraç), (Ed. Mustafa Çiçekler), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA).
- MOLLA MEMET, Amet (2016), "Yunanistanlı Divan Şairleri: Biyografik İnceleme," Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- NUR, Rıza, *Şiir ve Nesir Bütün Eserlerim Hakkında Ma'lûmât*, Berlin Devlet Kütüphanesi, Ms.or.quart. 2005, 2-45.
- ÖNGÖREN, Reşat (1997), "Osmanlılar'da Devlet Ricâli-Meşâyih Münâsebetlerinin Boyutlarını Gösteren Yeni Bir Kaynak: Âlî'nin Şeyh Mehmed-i Dâğî ile Alâkalı Menâkıbı," *İslâm Araştırmaları Dergisi*, I, 107-113.
- ÖZ, Yusuf (2016), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- PERTSCH, Wilhelm (1888), *Verzeichniss der Persischen handschriften: die Handschriften verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, IV, Berlin: A. Asher & Co.
- PERTSCH, Wilhelm (1889), *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek Zu Berlin: Türkischen Handschriften*, VI, Berlin: A. Asher & Co.
- RAUCH, Cristoph (2019), "Growing Collections and Rising Expectations The Endeavour to Catalogue Manuscripts in Arabic Script at the Royal Library in Berlin," *Manuscripts, Politics and Oriental Studies: Life and Collections of Johann Gottfried Wetzstein (1815–1905) in Context*, ed. Boris Liebrecht & Christoph Rauch, Leiden: Brill.
- SCHWARZ, Klaus (1985), "Batı Berlin Prusya Kültür Varlığı Devlet Kütüphanesindeki Türk Beratları," *Tarih ve Toplum*, XXII, 30-31.
- SOHRWEIDE, Hanna (1974), *Türkische Handschriften und einige in den Handschriften enthaltene persische und arabische Werke*, XIII/3, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- SOHRWEIDE, Hanna (1981), *Türkische Handschriften*, XIII/5, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ÜNVER, A. Süheyl (1942), "Tabib Miralay Mehmet Şakir İbrahim (1851-1897) ve Haydarpaşa Hastanesi Tarihçesi ve Diğer Yazıları," *Türk Tıp Tarihi Arkivi* VI/19, 32-34.